

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

*Метадычны дапаможнік
для студэнтаў філалагічнага факультэта*

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2015*

УДК 811.161.3'271.2(075.8)

ББК 81.411.3-21-923

К90

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 3 ад 03.03.2015 г.

Складальнік: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук **Ю.М. Бабіч**

Р э ц э н з е н т :

дацэнт кафедры рускага і агульнага мовазнаўства
ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук
Л.М. Вардамацкі

К90 **Культура беларускага маўлення** : метадычны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта / склад. Ю.М. Бабіч. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015. – 48 с.

У выданні разглядаюцца асноўныя арфаэпічныя, акцэнталагічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы, чысціня маўлення як найбольш важная камунікацыйная якасць. Аналізуюцца тыповыя памылкі студэнтаў у працэсе маўлення. Падаюцца практычныя заданні, якія могуць выконвацца як у аўдыторыі пад кантролем выкладчыка, так і самастойна.

Прыводзіцца прыкладная схема аналізу вуснага выказвання з класіфікацыяй выяўленых памылак. Напрыканцы падаецца рэкамендацыйны спіс літаратуры.

Рэкамендуецца ў якасці дапаможніка для студэнтаў філалагічнага факультэта ўніверсітэта. Таксама можа быць выкарыстаны студэнтамі іншых факультэтаў, дзе выкладаюцца курсы “Культура вуснага маўлення” і “Культура мовы”.

УДК 811.161.3'271.2(075.8)

ББК 81.411.3-21-923

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2015

ЗМЕСТ

Уводзіны	4
Правільнасць маўлення	5
§ 1. Арфаэпічныя нормы літаратурнай мовы	5
§ 2. Акцэнталагічныя нормы літаратурнай мовы	7
§ 3. Марфалагічныя нормы літаратурнай мовы	14
§ 4. Сінтаксічныя нормы літаратурнай мовы	18
§ 5. Лексічныя нормы літаратурнай мовы	24
§ 6. Чысціня маўлення	40
§ 7. Тыповыя арфаграфічныя памылкі ў сучасным перыядычным друку	42
§ 8. Падрыхтоўка вуснага выказвання	44
Спіс выкарыстанай літаратуры	46

УВОДЗІНЫ

Праблема культуры маўлення з'яўляецца адной з найбольш актуальных у працэсе падрыхтоўкі спецыяліста-філолага. Як паказвае практыка, студэнты з цяжкасцю засвойваюць асобныя літаратурныя нормы, а засвоеныя незаўсёды правільна выкарыстоўваюцца імі ў маўленні. Сітуацыя ўскладняецца яшчэ і тым, што ў апошні час мы амаль не чуем бездакорнае беларускае маўленне з вуснаў дыктараў тэлебачання і радыё, не знаходзім яго і ў друкаваных медыях. Аднак задача авалодвання культурай маўлення для будучага настаўніка або журналіста не павінна залежаць ад розных суб'ектыўных фактараў. Бо культура маўлення заўжды выступае не толькі паказчыкам прафесійнай падрыхтоўкі філолага, але і проста ўвасабленнем адукаванасці і інтэлігентнасці чалавека. У сувязі з гэтым на працягу ўсяго перыяду навучання студэнты павінны імкнуцца да максімальна поўнага разумення асаблівасцяў функцыянавання тых ці іншых літаратурных нормаў і іх выкарыстання на практыцы.

Разам з тым варта памятаць, што літаратурная норма не заўсёды можа ўспрымацца як догма, як раз і назаўжды дадзенае. У працэсе развіцця грамадства змяняецца і мова, удакладняюцца, пераглядаюцца і асобныя нормы мовы. Асабліва гэта бачна на лексічным узроўні. Пэўныя падобныя змяненні знайшлі сваё адлюстраванне і ў дадзеным дапаможніку.

Асвятляюцца асноўныя літаратурныя нормы, звяртаецца ўвага на найбольш пашыраныя ў маўленні студэнтаў памылкі, прапануюцца метадычныя парады і практычныя заданні.

У дапаможніку прыводзяцца мікракантэксты з друкаваных беларускамоўных сродкаў масавай інфармацыі, дзе адлюстраваныя пэўныя лексічныя інавацыі або асобныя памылковыя ўжыванні.

Распрацоўка не прэтэндуе на абсалютную дакладнасць і бездакорнасць, і таму аўтар з удзячнасцю прыме заўвагі і меркаванні, якія будуць садзейнічаць паляпшэнню дапаможніка.

ПРАВІЛЬНАСЦЬ МАЎЛЕННЯ

§1. Арфаэпічныя нормы літаратурнай мовы

Арфаэпічныя нормы рэгулююць правільнасць вымаўлення галосных і зычных гукаў, гукавых спалучэнняў, а таксама акрэсліваюць характар інтанацыі. Асноўныя арфаэпічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы наступныя:

1. Поўнае аканне, г.зн. супадзенне ненаціскных [о], [э] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных з [а]: *горад – гарады, моладзь – малады, цэгла – цагляны, рэкі – рака*. Але ў большасці слоў неславянскага паходжання ненаціскное [э] захоўваецца: *дэманстрацыя, дэлегат, рэкорд, рэвалюцыя, рэжысёр*. Адначасова ў некаторых лексемах неславянскага паходжання, ужо добра асвоеных нашай мовай, назіраецца поўнае аканне: *адрас, літара, рамонт*.

2. Няпоўнае аканне, г.зн. супадзенне [о], [э] пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам з [а], што на пісьме абазначаецца літарай [я]: *вецер – вятры, вёска – вясковы, лес – лясы, мёд – мядовы*. У большасці слоў неславянскага паходжання яканне адсутнічае: *метро, сезон, герой, легенда*. Праўда, на пачатку 90-ых гадоў ХХ ст. рабіліся асобнымі навукоўцамі спробы пашырыць яканне і на іншамоўныя лексемны (г.зн. *мятро, сязон, гярой, лягенда*), аднак у мове гэта не прыжылося. Разам з тым трэба памятаць, што падпарадкоўваюцца правілу якання, напрыклад, назоўнікі *сяржант, яфрэйтар*, ужо асіміляваныя беларускай мовай.

3. Ненаціскны гук [і] у пачатку слоў змяняецца на [й], калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны, і змяняецца на [ы], калі папярэдняе слова заканчваецца на зычны. Пры гэтым не павінна быць неабгрунтаванай паўзы пры вымаўленні слоў: *яна йдзе, сястра й брат, да йнстытута; ён ыдзе, брат ы сястра, ад ынстытута*. Пасля заднеязычных [г], [к], [х] гук [і] застаецца нязменным: *гарох і боб, снег і дождж, Віцебск і Мінск*. Гук [й] вымаўляецца таксама ў займенніках кшталту *іх, іншы*: *не бачылі йіх, разам з йім, нехта йіншы*. Як паказвае практыка, у абсалютнай большасці выпадкаў гэты пункт правіла парушаецца.

Заданне 1. Прачытаць наступныя спалучэнні згодна з правіламі літаратурнага вымаўлення:

З Італіі, у імя, горад і вёска, Гародня і Віцебск, Віцебск і Гародня, луг і поле, поле і лес, пры іх, стол і крэсла, студэнт і выкладчык, кніга і аловак, аловак і сшытак, смех і грэх, вуліца і ходнік, ён ідзе, яна ідзе, вецер і гром, цемра і святло, разам з іншымі, з ім.

4. Гук [г] у беларускай мове (у адрозненне ад рускай) фрыкатыўны, працяжны. Але ў некаторых іншамоўных словах ён можа вымаўляцца як

выбухны (як у рускай мове): *гузік, гуз, ганак, агрэст, швагер*. Праўда, апошнім часам у мове назіраецца выразная тэндэнцыя да вымаўлення працяжнага гука [г] і ў некалі пазычаных лексемах. Тым больш, што словы кшталту *агрэст, гузік, гуз, ганак* даўно ўжо асвоеныя мовай. Таму ў маўленні можна прытрымлівацца ўжывання фрыкатыўнага [г] незалежна ад паходжання слова. Выключэннямі варта прызнаць словы, дзе ў корані ёсць спалучэнне [зг]: *мазгі, рэзгіны, розгі*. Адначасова трэба памятаць, што выбухны [г] вымаўляецца ў сярэдзіне іншамоўных слоў перад звонкім зычным: *экзамен, вагзал, эзотыка, эзэмпляр, анегдот*.

5. Свісцячыя гукі [з], [с], [дз], [ц] у пазіцыі перад наступным мяккім зычным ці ётавым галосным вымаўляюцца максімальна (!) мякка. Гэта адна з найбольш важных, прынцыповых рысаў беларускай мовы: *святло, зьяньне, сьнег, бязьлітасны, зьява, зьесці, сьлед, Дзьвіна, цьвёрды*. Фанетычны закон змякчэння пашыраецца і на прыназоўнікі *з, без, праз: зь Віцебска, безь цябе, празь мяне*. Асіміляцыйная мяккасць не проста ўпрыгожвае нашу мову, робіць яе выключна прыемнай на слых, але яшчэ і адрознівае ад усіх іншых славянскіх моў, бо ніводная з іх не мае такой далікатнай мяккасці. Практыка сведчыць, што амаль усе носьбіты мовы дапускаюць памылку, вымаўляючы свісцячыя гукі ў згаданых пазіцыях недастаткова мякка ці зусім цвёрда. Між тым арфаэпічныя нормы дапускаюць цвёрдае вымаўленне свісцячых толькі перад мяккімі заднеязычнымі [г], [к], [х]: *скінуць, згінуць, схіліцца*. Але, улічваючы тэндэнцыі апошніх гадоў, свісцячыя гукі і перад мяккімі [г], [к], [х] могуць вымаўляцца мякка. Выключэннем варта прызнаць толькі адзінкавыя іншамоўныя словы, не асвоеныя пакуль нашай мовай (*скетч, Цхінвал, скін*), а таксама спалучэнне [зг] у лексемах кшталту *розгі, мазгі, рэзгіны*.

Заданне 2. Прачытаць наступныя словы і спалучэнні згодна з правіламі літаратурнага вымаўлення:

Свята, знямелы, без яго, цвісці, дзвесце, Дзьвіна, раз'юшаны, з'ехаць, праз вёску, цьвёрды, свяціць, разбіць, смеласць, шчасце, несмяроты, смех, знічка, збегчы, цвярозы, цвік, з Мінска, праз лес, дзверы, есці, сьнеданне, звечара, з ім, ззяць, без меры, вадасцёк, спевы, снегавік, пасля, бязветраны, выспяваць, Дзмітрый, наз'язджацца, зацвярдзелы, заспяваць.

6. У шэрагу выпадкаў у беларускай мове назіраюцца і іншыя несупадзенні ў напісанні і вымаўленні літар і гукаў. Найбольш важныя моманты наступныя:

а) Шыпячыя перад свісцячымі вымаўляюцца як свісцячыя, а свісцячыя перад шыпячымі – як шыпячыя: *у бочцы – у боццы, на рэццы – на рэццы, на палічцы – на паліццы і сшытак – шшытак, счачіць – шчачіць, зжаць –*

жжсаць. Але моўная практыка сведчыць, што ў некаторых выпадках такога прыпадабнення можа не быць. Напрыклад, не варта ўспрымаць як памылковае вымаўленне шыпячых і свісцячых у наступных словаформах: *пошта* – на *пошце* (неабавязкова – на *посьце*), *дошка* – на *дошцы* (неабавязкова – на *досцы*), *прабачаць* – *прабачце* (неабавязкова – *прабачьце*), *намазаць* – *намашце* (неабавязкова – *намасьце*). У такіх словаформах можа захоўвацца традыцыйнае асобнае вымаўленне шыпячых і свісцячых.

б) Спалучэнні [дч] і [тч] вымаўляецца як падоўжаны гук [ч]: *адчайніць* – *аччайніць*, *адчыніць* – *аччыніць*, *лётчык* – *лётчык*, *аўтаматчык* – *аўтаматчык*.

в) Спалучэнне [шс] у інтэрвакальным становішчы вымаўляецца як падоўжаны мяккі гук [сь]. Гэтым правілам ахопліваецца вялікая група зваротных дзеясловаў 2-ой асобы ў адзіночным ліку цяперашнім часе абвесным ладзе: *мыецца* – *мыецца*, *апранаецца* – *апранаецца*, *б'ецца* – *б'ецца*, *хвалюецца* – *хвалюецца*, *імкнецца* – *імкнецца*, *злуецца* – *злуецца*.

г) Спалучэнні [жс], [шс] у становішчы паміж галосным і зычным вымаўляюцца як адзіночны гук [с]: *рыжскі* – *рыскі*, *пражскі* – *праскі*, *нясвіжскі* – *нясвіскі*, *суражскі* – *сураскі*, *чэшскі* – *чэскі*, *белавежскі* – *белавескі*.

д) Спалучэнні [дц] і [тц] вымаўляюцца як падоўжаны гук [ць] або як падоўжаны цвёрды [ц]: *падцёк* – *падцёк*, *адцягнуць* – *адцягнуць* і *адцадзіць* – *адцадзіць*, *братцы* – *братцы*, *Лётцы* – *Лётцы*.

е) Спалучэнне [дс] вымаўляецца як адзіночны гук [ц]: *гарадскі* – *гарацкі*, *суседскі* – *сусецкі*, *грамадскі* – *грамацкі*.

Правільнае вымаўленне названых спалучэнняў гукаў выклікае пэўныя цяжкасці. Між тым трывалае засваенне гэтых арфаэпічных асаблівасцяў – неабходная ўмова падрыхтоўкі філолага-прафесіянала.

Заданне 3. Прачытаць наступныя словы і спалучэнні згодна з правіламі літаратурнага вымаўлення:

Адчайна, адцэдджаны, адцягнуць, парыжскі, загадчык, канадскі, збіраецца, сшыты, вітаецца, зжаты, адчуваць, на печцы, рыхтуецца, чэшскі, счпляць, латышскі, дарадца, злуецца, на кладцы, пераплетчык, спадчына, адціснуць, гарадскі, збіраецца, з жыцця, накіроўваецца, пражскі, на паліцы, адрэжце, на вялікім кошыце, праз жыта, імкнецца, смяецца.

§ 2. Акцэнталагічныя нормы літаратурнай мовы

Акцэнталагічныя нормы рэгулююць правільнасць пастаноўкі націску ў словах. Існуюць тры асноўныя тыпы націску, або акцэнтуацыі: *сілавы націск*, або *дынамічны*; *музычны націск*, або *танічны* (як у літоўскай ці

кітайскай мовах), і *колькасны*. У беларускай мове, як, зрэшты, і ў многіх іншых славянскіх мовах (напрыклад, ва ўкраінскай, польскай, рускай) націск *сілавы*. Гэта значыць, што націскны гук адрозніваецца ад такога самага ненаціскавага трыма асноўнымі характарыстыкамі: ён даўжэйшы, вышэйшы тонам, вымаўляецца з большай сілай голасу.

У беларускай мове націск *свабодны*, г.зн. не замацаваны за нейкім пэўным складам. Свабодны націск можа быць *рухомы* і *нерухомы*. Калі ўва ўсіх словаформах парадыгмы месца націску не мяняецца – ён *нерухомы*, напрыклад: *дрэва – дрэвы, дрэвам, на дрэвах*. І наадварот: *рухомым* называецца націск, калі ў пэўных формах ён перамяшчаецца на іншы склад. Напрыклад: *сын – сыны, мох – імхі, страх – стрэхі*.

У простых паводле будовы словах звычайна адзін склад націскны (*машына, студэнт*), а ў складаных можа быць некалькі націскаў. Пры гэтым адзін з іх з'яўляецца асноўным, а іншыя – пабочнымі ці факультатывымі: *тэлепраграма, відэамагнітафон, вуглездабыча, перадавагодні, інтэрнацыянальны*.

Разам з тым ёсць пэўныя словы, якія маюць варыянтны націск. У такіх лексемах націск можа быць на розных складах, і пры гэтым не парушаюцца літаратурныя нормы. Напрыклад, *веснавы і вясновы, лётаць і лятаць, літасцівы і літасцівы, навокал і навакол, нанавы і нанова, сняданне і снаданне*. Але для большасці словаў і словаформаў нормаю лічыцца толькі адзін націскны склад.

Часам націск у рэальным маўленні не супадае з кадыфікаваным у нарматыўных даведніках. Так, паводле замацаваных нормаў трэба вымаўляць *спіна, індустрыя, металургія*, але ў маўленчай практыцы часцей выкарыстоўваюцца акцэнтныя формы *спіна, індустрыя, металургія*. Тут маем справу з афіцыйнай замацаванасцю нормаў з аднаго боку і традыцыйнасцю, агульнапрынятацю з іншага.

У асобных выпадках месца націску ў працэсе развіцця мовы можа змяняцца. Яшчэ з паўстагоддзя таму асноўнаю прычынаю парушэння акцэнталагічных нормаў лічылі ўплыў народных гаворак. Напрыклад, у дыялектах шырока распаўсюджаная форма *краніва*, якая ўплывала і на націск у літаратурнай мове, але цяпер нормай з'яўляецца націск на апошнім складзе – *краніва*. У наш час парушэнні вынікаюць, у першую чаргу, з прычыны фармальнага двухмоўя. Найчасцей няправільна ставіцца націск у тых выпадках, калі да беларускага моўнага матэрыялу стасуюцца рускамоўныя падыходы: *адзінаццаць, чатырнаццаць, шэсцьдзясят* замест правільных формаў: *адзінаццаць, чатырнаццаць, шэсцьдзсят*, або ў назвах беларускіх гарадоў, дзе павінна быць па-беларуску *Мазыр* (а не *Мозыр*), *Нясвіж* (а не *Несвіж*), *Талачын* (а не *Талочын*), *Капыль* (а не *Копыль*).

Адначасова ў мове існуе даволі вялікая група слоў, у якіх націск зусім неабгрунтавана пераносіцца на іншы склад. Гэта тлумачыцца як

слабым засваеннем акцэнталагічных нормаў, так і недастатковым валоданнем мовай увогуле. Так, беспадстаўна ўжываюцца словы *выпадак* (трэба: *выпадак*), *Украіна* (трэба: *Украіна*), *сакавік* (трэба: *сакавік*), *гліняны* (трэба: *гліняны*), *знахар* (трэба: *знахар*) і інш.

Разгледзім больш падрабязна асноўныя асаблівасці пастаноўкі націску ў словах розных часцін мовы.

Націск у назоўніках

Асаблівай увагі патрабуюць словаформы з рухомым націскам. Так, у некаторых назоўніках націск можа пераходзіць з аднаго каранёвага складу на іншы. Напрыклад, назоўнік *возера* ў адзіночным ліку мае націск на першым каранёвым складзе, а ў множным – на другім: *азёры*. У спалучэнні з лічэбнікамі *два*, *тры*, *чатыры* лексема *возера* мае ў назоўным і вінавальным склонах множнага ліку націск на тым самым каранёвым складзе, што і ў адзіночным ліку: *два возеры*, *тры возеры*, *чатыры возеры*.

У шэрагу назоўнікаў націск пераходзіць з караня на канчатак. Тут можна вылучыць некалькі падгруп. Першую складаюць назоўнікі мужчынскага роду, якія ў адзіночным ліку маюць націск на карані, а ў множным – на канчатку: *брат* – *браты*, *кум* – *кумы*, *рот* – *раты*, *вечар* – *вечары*, *дзядзька* – *дзядзькі*, *хутар* – *хутары* і інш.

У другую падгрупу ўваходзяць аднаскладовыя лексемы мужчынскага роду, якія ў адзіночным ліку маюць націск на карані (за выключэннем меснага склону), а ў месным склоне адзіночнага і ва ўсіх ускосных склонах множнага ліку – на канчатку: *бой* – у *баі* – *баі*, *вір* – у *віры* – *віры*, *гай* – у *гаі* – *гаі*, *край* – у *краі* – *краі*, *рой* – у *раі* – *раі* і інш.

Трэцюю падгрупу складаюць назоўнікі мужчынскага роду, якія ў назоўным (у асобных выпадках – у вінавальным) склоне адзіночнага ліку маюць націск на карані, а ва ўсіх іншых склонах адзіночнага, а таксама ў множным ліку – націск на канчатку: *ключ* – *ключа* – *ключы*, *цвік* – *цвіка* – *цвікі*, *кавун* – *кавуна* – *кавуны*, *нож* – *нажа* – *нажы* і інш.

Да чацвёртай падгрупы належаць назоўнікі мужчынскага і жаночага роду, якія ў адзіночным ліку і ў назоўным і вінавальным склонах множнага ліку маюць націск на карані, а ва ўсіх іншых склонах множнага ліку – на канчатку: *вус* – *вуса* – *вусы*, – *вусоў*, *зуб* – *зуба* – *зубы* – *зубоў*, *ноч* – *ночы* – *ночы* – *начэй*.

У значнай групе назоўнікаў націск пераходзіць з канчатка на карань. У прыватнасці, у назоўніках жаночага роду, якія маюць у адзіночным ліку націск на канчатку, а ў множным – на карані: *аса* – *восы*, *асака* – *асокі*, *барада* – *бароды*, *вярба* – *вербы*, *душа* – *душы*, *лаза* – *лозы* і інш. Націск можа пераходзіць з канчатка на карань і ў невялікай групе назоўнікаў ніякага роду. У адзіночным ліку такія назоўнікі маюць націск на канчатку, а ў множным – на карані: *акно* – *вокны*, *брыво* – *бровы*, *валакно* – *валокны*,

дуplo – дуплы, крыло – крылы, сядло – сёдлы і інш. Названыя назоўнікі ў спалучэнні з лічэбнікамі *два, тры, чатыры* ў назоўным і вінавальным склонах множнага ліку маюць націск на канчатку: *два акны, тры ці чатыры дуплы*.

Націск у прыметніках

Прыметнікі характарызуюцца нерухомым націскам. Гэта значыць, месца націску прыметнікаў не змяняецца ў залежнасці ад змены іх граматычных форм. Варыянтнасць уласцівая толькі асобным лексемам. У адных выпадках яна абумоўлена сэнсавымі адрозненнямі прыметнікаў, а ў іншых – узаемадзеяннем сістэмы націску літаратурнай мовы з акцэнталагічнымі асаблівасцямі мясцовых гаворак, што на пэўным этапе развіцця мовы паўплывала на замацаванне адпаведных акцэнтных форм.

У прыметніках з суфіксамі **-ав, -яв, -ляв, -ев** націск звычайна знаходзіцца на ўтваральнай аснове: *байкавы, болевы, вонкавы, вусцевы, лекавы, лічбавы, яблыневы, макавы* і г.д. Параўнальна невялікую групу складаюць прыметнікі на

-ав, -яв з націскам на канчатку: *агнявы, берагавы, баравы, гасцявы, гукавы, нулявы, харавы, яравы* і г.д. У даволі вялікай групе адыменных прыметнікаў з суфіксам **-н** націск знаходзіцца на канчатку: *вушны, дзварны, нумарны, чарапны, адкупны, нажыўны, нацяжны, намыўны* і г.д.

У прыметніках, утвораных пры дапамозе суфіксаў **-ават (-яват), -авіт, -іт, -аст (-яст), -част**, націск заўсёды знаходзіцца на гэтых суфіксах: *вуглаваты, сухаваты, чубаты, віхрасты, дуплясты* і інш. У лексемах, утвораных пры дапамозе суфіксаў **-ан (-ян), -мян**, націск пераважна падае на суфікс: *ваўняны, гліняны, цагляны, духмяны, палатняны* і інш. Але ў некаторых словах з названымі суфіксамі націск традыцыйна захоўваецца на канчатку: *дрывяны, земляны, крывяны, нутраны, скураны, шкляны* і інш.

У большасці прыметнікаў, утвораных пры дапамозе суфікса **-іст (-ыст)**, націск на суфіксе: *агністы, валакністы, ганарысты, лясісты, плячысты* і інш. Але ў даволі значнай групе слоў са згаданым дэрывацыйным фармантам націск знаходзіцца на ўтваральнай аснове: *гліністы, каляіністы, порысты, сасудзісты, учэпісты* і інш.

Практыка апошніх гадоў сведчыць, што ёсць пэўная група прыметнікаў, у якіх найбольш часта дапускаюцца памылкі ў пастаноўцы націску. Павінна быць: *малы, стары, слыхавы, аднаразовы, аўсяны, біржавы, аптовы, драцяны, заводскі, уразлівы, ільняны, ценявы, бляшаны, валавы, кухарскі, хвалісты, слабы, цьмяны, абутковы, каменны, мізэрны, адкупны, брыдкі, пачварны, пахмурны, ядраны*.

Націск у дзеясловах

У дзеясловах націск можа заставацца на тым самым складзе, што і ва ўтваральнай аснове (*абед – абедань*), можа пераходзіць на суфікс (*белы – бялець*) або на прыстаўку (*цягнуць – выцягнуць*) і можа размяшчацца на пэўным складзе перад суфіксам, безадносна да таго, на якім складзе ён быў ва ўтваральнай аснове (*глухі – глухнуць*). Але, як паказвае практыка, пастаноўка націску ў інфінітыве не выклікае істотных цяжкасцяў. І наадварот, у пэўных граматычных формах дзеяслова часта дапускаюцца памылкі ў пастаноўцы націску. Так, у дзеясловах множнага ліку прошлага часу правільнымі будуць формы *ўзялі, далі, аддалі, прынялі*, а не *ўзялі, далі, аддалі, прынялі*. У дзеясловах 2-й асобы множнага ліку цяперашняга і будучага простага часу абвеснага ладу нарматыўнымі з'яўляюцца толькі варыянты *жывяце* або *жывяце* (не *жывеце*), *гледзіце* або *гледзіце* (не *глядзіце*), *ідыце* або *ідыце* (не *ідзеце*), *бераце* або *бераце* (не *бярэце*), *п'яце* або *п'яце* (не *п'еце*), *несяце* або *несяце* (не *нясеце*) і г.д.

Націск у дзеепрыметніках

У большасці выпадкаў націск у дзеепрыметніках залежыць ад таго, рухомы ці нерухомы націск у адпаведных формах дзеяслова. Амаль ва ўсіх дзеепрыметніках, утвораных ад дзеясловаў першага прадуктыўнага класа, націск падае на той самы склад, што і ў інфінітыве: *адкапаць – адкапаны, заблытаць – заблытаны, намацаць – намацаны, прыдбаць – прыдбаны, намуляць – намуляны* і г.д. У слове *прачытаны* дапускаецца варыянтная пастаноўка націску. Але толькі адзін націскны слаў магчымы ў лексеме *напісаны*.

У дзеепрыметніках ад дзеясловаў трэцяга прадуктыўнага класа націск падае на склад, які папярэднічае суфіксу: *адратаваць – адратаваны, застрахаваць – застрахаваны, падкаваць – падкаваны, сапсаваць – сапсаваны* і інш. У многіх дзеепрыметніках, утвораных ад дзеясловаў чацвёртага прадуктыўнага класа, націск на каранёвым складзе: *адварыць – адвараны, загаіць – загаены, напайць – напоены, прапусціць – прапушчаны, склеіць – склеены* і г.д. Таксама на каранёвым складзе націск і ў дзеепрыметніках, утвораных ад дзеясловаў пятага прадуктыўнага класа: *сплесці – сплецены, падсячы – падсечаны, запрэгчы – запрэжаны*. Але: *зберагчы – зберажоны, сцерагчы – сцеражоны*.

У моўнай практыцы апошняга часу замацаваўся цэлы шэраг акцэнталагічных варыянтаў сярод дзеепрыметнікаў. Так, дапускаецца выкарыстанне наступных словаформ: *абгабляваны* і *абгаблёваны*, *абкантаваны* і *абкантованы*, *абліцаваны* і *абліцованы*, *абпілаваны* і *абпілованы*, *закітаваны* і *закітованы*, *запрацаваны* і *запрацованы*,

застрахованы і застрахованы і інш. Але ва ўсіх прыведзеных выпадках перавагу трэба аддаваць першым словаформам у парах.

Націск у дзеепрыслоўях

Дзеепрыслоўі з суфіксамі **-учы (-ючы), -ачы (-ячы)**, якія ўтвараюцца ад асноў цяперашняга часу, захоўваюць націск форм цяперашняга часу: *бегаюць – бегаючы, дбаюць – дбаючы, будуць – будучы, цыруюць – цыруючы, бачаць – бачачы, сочаць – сочачы* і г.д. Але ў некаторых дзеепрыслоўях месца націску адрозніваецца ад акцэнтных складоў адпаведных дзеясловаў: *глядзяць – гледзячы, ляжаць – лежачы, псуюць – псуючы, вядуць – ведучы, мятуць – метучы, нясуць – несучы* і інш. Некаторыя дзеепрыслоўі з націскам на апошнім складзе, якія ўтвораны ад дзеясловаў другога непрадуктыўнага класа II спражэння, пад уплывам дзеепрыслоўяў з такім жа націскам, якія ўтвораны ад дзеясловаў I спражэння, маюць суфікс **-учы (-ючы)**: *імчаць – імчучы, спяць – сплючы, вісяць – вісучы, дрыжаць – дрыжучы, звяняць – звянючы* і інш.

У дзеепрыслоўях з суфіксамі **-ўшы і -шы** націск такі самы, як і ў формах прошлага часу: *аддаў – аддаўшы, адняў – адняўшы, падмёў – падмёўшы, пашыў – пашыўшы* і г.д.

Націск у прыслоўях

Акцэнталагічная сістэма прыслоўяў знаходзіцца ў непасрэднай залежнасці ад акцэнталагічнай сістэмы іншых часцін мовы. Большасць прыслоўяў, якія належаць да прадуктыўных тыпаў словаўтварэння, захоўваюць націск, уласцівы таму слову, ад якога ўтварылася адпаведнае прыслоўе. І толькі ў адносна невялікай групе прыслоўяў найбольш старажытнага паходжання месца націску можа быць іншым, чым у лексеме, ад якой паходзіць тое ці іншае прыслоўе. Гэта, напрыклад, прыслоўі *спакваля, нехаця, абэруч, мімаходзь, запар, досыць, насцеж, нашча, поплич, попусту, поруч* і інш.

У прыслоўях, утвораных прэфіксальна-суфіксальным спосабам ад назоўнікаў, націск застаецца пераважна на тым самым месцы, што і ў адпаведнай склонавай форме назоўніка, які ўваходзіць у адвербіялізаваную прыназоўнікава-іменную канструкцыю. Аднак у некаторых прыслоўях націск пераходзіць на прыстаўку: *вобзем, вобземлю, зараз, загрудкі, накрыж, нанач, сослепу, сосмеху* і інш. З націскам на прыстаўцы ўжываюцца таксама прыслоўі кшталту *завідна, зацемна, зажыва, засветла*.

На суфікс націск падае ў прыслоўях, утвораных ад субстантывавальных форм поўных якасных прыметнікаў: *ушчыльную, упустую, ухаластую, урасыпную* і інш.

Часта дапускаюцца памылкі ў пастаноўцы націску ў прыслоўях, суадносных з формамі роднага склону субстантывавальных кароткіх прыметнікаў. Павінна быць: *дачыста, дачырвана, дасыта, дабяла, дачарна, дап'яна, сцішка*. У некаторых прыслоўях прэфіксальна-суфіксальнага ўтварэння месца націску такое самае, як і ў аднакаранёвых лексемах з суфіксам **-о (-а, -е)**: *скоса – коса, памалу – мала, змоладу – молада*. Заўважым аднак, што ў адпаведных аднакаранёвых прыметніках націск звычайна на канчатку: *касы, малы, малады*.

Націск у адлічэбнікавых прыслоўях у параўнанні з адпаведнымі лічэбнікамі мае пэўныя адрозненні. Так, націск пераходзіць на прыстаўку у лексемах *надвае, натрае*. На прыслоўны суфікс пераходзіць націск у словах *спярыша, удвая, утрая*.

У складаных прыслоўях, утвораных шляхам зліцця займенніка з назоўнікам, націск падае на галоўнае слова: *штовечар, штовясну, штолета, штоночы, штодня* і інш. Складаныя прыслоўі, утвораныя шляхам паўтарэння аднолькавых слоў з далучэннем адмоўя або прыназоўніка да другога кампанента, традыцыйна маюць адзін націск. Ён падае або на адмоўе ці прыназоўнік (*дзе-недзе, раз-пораз, сам-насам, перш-наперш, крыж-накрыж*), або на другі кампанент: *калі-нікалі, дзе-нідзе, як-ніяк*.

Пра некаторыя асаблівасці пастаноўкі націску ў беларускай і іншых мовах

У нашай мове ад націску залежыць лексічнае значэнне некаторых слоў: *кара – кара, прымус – прымус, вараны – вараны, марыць – марыць* і г.д. Таму неабходна надзвычай уважліва ставіцца да пастаноўкі націску ў кожным выпадку, а пры неабходнасці ў пісьмовым тэксце месца націску мэтазгодна абазначыць графічна, што дазволіць пазбегнуць магчымай двухсэнсоўнасці.

Пад уплывам рускай мовы часта націск неабгрунтавана пераносіцца на іншы склад у беларускім тэксце. Як вядома, у рускай мове націск нярэдка пераходзіць на прыназоўнік, напрыклад: *за город, за полночь, за руки, под руку, под гору, на гору, на поле* і г.д. У беларускай жа мове прыназоўнік ніколі не бывае пад націскам: *за горад, за поўнач, за рукі, пад рукі, пад гару, на гару, на поле* і інш.

Як ужо было сказана, націск у беларускай мове рухомы. Але ёсць мовы, дзе націск амаль заўсёды падае на адзін і той жа склад (на першы, перадапошні, апошні). Такі націск называецца *фіксаваным* або *аднамясцовым*. Гэта асабліва важна ведаць пры выкарыстанні пазычанняў з гэтых моў ці проста асабовых імёнаў, прозвішчаў, назваў населеных пунктаў. Напрыклад, у латышкай, венгерскай, чэшскай, фінскай мовах націск замацаваны за першым складам: *dziena* – дзень, *avize* – газета, *atmo-*

da – абуджэнне (лат.); *hirlap* – газета, *Magyar* – венгр, *badsad* – свабода (венгер.); *noviny* – газета, *široky* – шырокі, *dobre* – добра (чэш.); *tiluli* – вецер, *lakki* – шапка, *sata* – сто, *poikani* – сын (фін.) У польскай мове націск традыцыйна ставіцца на перадапошнім складзе: *przystanek* – прыпынак, *jedenaście* – адзінаццаць, *język* – мова. У французскай і турэцкай мовах націск на апошнім складзе: *bonjour* – добры дзень, *mesange* – сініца (франц.); *ebnek* – хлеб, *delikanli* – юнак, *sayın* – паважаны, *yolculuk* – пасажыр (тур.).

Фіксаваная пастаноўка націску істотна палягчае якаснае засваенне чужой мовы. Таму варта памятаць, у якіх мовах націск аднамясцовы, фіксаваны. Трывалае засваенне акцэнталагічных нормаў з'яўляецца неад'емнай умовай валодання культурай мовы, паказчыкам адукаванасці асобы ўвогуле.

Заданне 1. Запісаць наступныя дзеясловы ў форме 2-й асобы множнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу і ўказаць націск:

Бегчы, несці, спаць, есці, аддаваць, сячы, браць, ісці, месці, глядзець, піць, везці, трэсці, плесці, жаць, баяцца, маўчаць, стаяць, ліць, крычаць.

Заданне 2. Абзначыць націскныя склады ў наступных словах. У якіх лексемах націск змяняе лексічнае значэнне?

Знахар, хабар, хіба, крапіва, брыдкі, паведаміць, квартал, развіты, шэсцьдзесят, алібі, нібы, стары, навіна, буйны, блукаць, грамадзянін, бульбяны, арышт, азбест, загадзя, занятасць, камбайнер, каменны, крыху, лагапедыя, малы, на працягу, прыняты, закапаны, мізэрны, набярэжная, туфель, хрысціянін, факсіміле, трапеца, напісаны, прачытаны, далей.

§ 3. Марфалагічныя нормы літаратурнай мовы

Марфалагічныя нормы рэгулююць правільнасць ужывання граматычных форм слова, правільнасць выкарыстання канчаткаў. Як паказвае практыка, на граматычным узроўні дапускаецца значная колькасць памылак сярод слоў і словаформ розных часцін мовы. Гэта тлумачыцца дастатковай складанасцю правілаў (напрыклад, пры ўжыванні канчаткаў назоўнікаў у розных родавых, лікавых формах, у розных склонах), а таксама ўплывам рускай мовы. Досыць істотная група назоўнікаў адрозніваецца паводле родавай характарыстыкі ў беларускай і рускай мовах: *валяр'ян* (м.р.) – *валерьяна* (ж.р.), *яблык* (м.р.) – *яблоко* (н.р.), *стэп* (м.р.) – *степь* (ж.р.), *боль* (м.р.) – *боль* (ж.р.), *шчаўе* (н.р.) – *щавель* (м.р.), *жываніс* (м.р.) – *живопись* (ж.р.), *сабака* (м.р.) – *собака* (ж.р.) і г. д. Разам з тым у нашай мове ёсць шэраг марфалагічных варыянтаў, хоць і адносна

няшмат. Такімі можна лічыць, у прыватнасці, назоўнікі – назвы маладых істот: *дзіця – дзіцё, ягня – ягнё, парася – парасё, жарабя – жарабё, качаня – качанё* і інш.

Слова *дзякуй* як элемент моўнага этыкету ўжываецца толькі ў мужчынскім родзе: *вялікі дзякуй, шчыры дзякуй* (не *вялікае дзякуй* ці *шчырае дзякуй*). Але ў пэўным мастацкім кантэксце слова *дзякуй* можа быць выкарыстана і ў ніякім родзе: *У цішыні раптам пачулася кранальнае і шчымлівае “дзякуй”*.

Найбольшую цяжкасць традыцыйна выклікае ўжыванне канчаткаў назоўнікаў 2-га скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку ў родным і месным склонах. Выкарыстанне канкрэтнага канчатка ў гэтых склонах залежыць ад лексічнага значэння слова і характару (цвёрдасці / мяккасці) апошняга зычнага асновы.

У родным склоне могуць ужывацца канчаткі **-а[-я]** і **-у[-ю]**. Канчатак **-а[-я]** будзе нарматыўным, калі назоўнік абазначае:

1. Назвы асобаў і іншых жывых істот: *дойліда, Міхася, акуня, камара*.
2. Назвы канкрэтных прадметаў, паняццяў: *стала, дома, пня, ручая*.
3. Назвы прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый: *завода, універсітэта, прафсаюза*.
4. Геаграфічныя і астранамічныя паняцці: *Віцебска, Гомеля, Месяца, Меркурыя*.
5. Адзінкі вымярэння: *рубля, метра, пуда, ампера, літра*.
6. Тэрміны і спецыяльныя паняцці: *аксюмарана, тангенса, інтэграла*.
7. Назвы дзён тыдня і месяцаў году: *панядзелка, аўторка, чацвера, студзеня – снежня* (выключэнне – *лютага*); слова *год* мае канчатак **-а** пры ўказанні на канкрэтны год: *2015-га года, на працягу 1991-га года*. У астатніх выпадках можа ўжывацца канчатак **-у**: *на працягу году, не хопіць і году* і да т.п.
8. Назвы відаў спорту: *футбола, біятлона, валеябола, хакея*.

Канчатак **-у[-ю]** будзе нарматыўным, калі назоўнік абазначае:

1. Абстрактныя паняцці: *погляду, застою, сэнсу, густу, болю, розуму*.
2. Грамадска-палітычныя фармацыі: *феадалізму, капіталізму, сацыялізму, камунізму*.
3. Напрамкі ў літаратуры, мастацтве, філасофіі: *рамантызму, рэалізму, імпрэсіянізму, кубізму, марксізму, фаталізму*.
4. Часавыя і прасторавыя паняцці: *часу, этапу, перыяду, стэпу, лугу, шляху*.
5. Рэчывы і хімічныя элементы: *цукру, пяску, напою, магнію, брому, ёду*. Але: *хлеба, аўса, бялка, жайтка*.
6. З'явы прыроды, стыхіі: *снегу, грому, згроку, сухавею, пажару, агню*.
7. Зборныя паняцці: *лесу, хмызняку, натоўпу, канвою, чаю, гурту*. Але: *камандзір узвода, батальёна, палка*.

У асобных выпадках канчатак залежыць ад лексічнага значэння слова ў канкрэтнай сітуацыі ўжывання. Напрыклад: *стаяць каля дуба*, але *стол з дубу*; *няма пропуску на завод*, але *няма ніводнага пропуску заняткаў*; *стаяць каля нашага пад'езда*, але *няма добрага пад'езду да ракі*.

У месным склоне назоўнікі 2-га скланення мужчынскага роду адзіночнага ліку могуць мець канчаткі **-е, -у, -ю, -ы, -і**. З канчаткам **-е** ўжываюцца неасабовыя назоўнікі з асновай на цвёрды зычны, а таксама з асновай на **г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *дуб – на дубе, сход – на сходзе, голас – у голасе, кажух – у кажусе, бераг – на беразе, луг – на лузе*. Даволі пашыраныя ў маўленчай практыцы формы кашталту *на масту, на млыну, у куту* трэба адназначна лічыць памылковымі. Нарматыўным тут таксама з'яўляецца канчатак **-е**: *на мосце, у млыне, у куце*. Адначасова трэба памятаць, што фіналь **у** выкарыстоўваецца ў складзе спалучэнняў кашталту *на хаду, на бягу, на віду, на ляту*. З канчаткам **е** варта выкарыстоўваць у месным склоне ўласны назоўнік *Пецяярбург*, паколькі слова ўжо даўно асіміляванае беларускай мовай: *у Пецяярбурзе*.

Канчатак **-у** будзе нормай для агульнаасабовых назоўнікаў, уласных імёнаў з асновай на зацвярдзелы зычны, а таксама на **г, х**, якія не чаргуюцца з **з, с**: *друкар – пры друкару, Мележ – пры Мележу, дырэктар – пры дырэктару, Багушэвіч – пры Багушэвічу, хлопец – пры хлопцу, драматург – пры драматургу, псіхолаг – пры псіхалагу, конюх – пры конюху*. Канчатак **у** заўсёды ўжываецца, калі аснова назоўніка заканчваецца на **к**. Тут не мае значэння, асабовы назоўнік ці неасабовы: *будаўнік – пры будаўніку, узлесак – на ўзлеску, Віцебск – у Віцебску*.

З гэтым жа канчаткам традыцыйна выкарыстоўваецца ў мове даволі значная група ўласнабеларускіх і добра асвоеных нашай мовай назоўнікаў з асновай на **г, х**: *мох – у імху, дух – у духу, рух – у руху, дах – на даху, мех – у мяху, пірог – у пірагу, муроґ – на мурагу, жах – у жаху* і інш.

Канчатак **у** маюць назоўнікі неславянскага паходжання з асновай на **г, х**, якія не чаргуюцца з **з, с**: *Гамбург – у Гамбургу, Ганконг – у Ганконгу, Цюрых – у Цюрыху, маналог – у маналогу, блог – у блогу* і г.д.

Апошнім часам назіраецца тэндэнцыя да пашырэння сферы выкарыстання словаформ з канчаткам **у** і **ў** асабовых назоўнікаў з цвёрдай асновай: *сын – пры сыну, брат – пры брату, студэнт – пры студэнту* і інш. Сёння варта лічыць абедзве формы правільнымі – з канчаткамі **е** і **у**: *пры сыне і пры сыну, пры браце і пры брату, пры студэнце і пры студэнту*.

Канчатак **ю** маюць асабовыя назоўнікі з асновай на мяккі: *Васіль – пры Васілю, Андрэй – пры Андрэю, каваль – пры кавалю, герой – пры герою*.

Згодна з патрабаваннямі літаратурных нормаў, канчатак **ы** выкарыстоўваецца ў неасабовых назоўнікаў з асновай на зацвярдзелы

зычны: *бор* – у *бары*, *трактар* – на *трактары*, *рубёж* – на *рубяжы*, *нож* – на *нажы*, *кірмаш* – на *кірмашы*, *продаж* – у *продажы*, *дубец* – на *дубцы*.

Канчатак і маюць неасабовыя назоўнікі з мяккай асновай: *агонь* – на *агні*, *конь* – на *кані*, *бой* – у *баі*, *край* – у *краі*, *дзень* – пры *дні*, *аўтамабіль* – на *аўтамабілі*.

Назоўнік *двор* мае розныя канчаткі ў залежнасці ад лексічнага значэння. Так, канчатак **ы** будзе нарматыўным, калі слова *двор* абазначае “месца каля будынкаў”: у *двары* дома, на ўніверсітэцкім *двары*, у *двары* школы. Калі ж рэалізуецца значэнне “на свежым паветры, не ў памяшканні”, то ўжываецца флексія *э*: на *дварэ* сёння сонечна, на *дварэ* дождж, на *дварэ* сакавік.

Такім чынам, пры выбары канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку ў месным склоне неабходна, перш за ўсё, кіравацца лексічным значэннем слова, таксама беручы пад увагу характар апошняга зычнага асновы.

Асобна варта акцэнтаваць увагу на асаблівасцях сувязі лічэбнікаў з назоўнікамі ў назоўным і ва ўскосных склонах. Лічэбнік *адзін* (*адна*, *адно*, *адны*) дапасуецца да назоўніка ў родзе, ліку і склоне: *адзін* дом, *аднаго* дома, *аднаму* дому і г.д. Пры лічэбніках *два* (*дзве*), *абодва* (*абедзве*), *тры* і *чатыры* назоўнік ужываецца ў назоўным склоне множнага ліку: *два* дрэвы, *дзве* кнігі, *тры* чалавекі, *чатыры* аўтамабілі. Усе астатнія лічэбнікі (*пяць*, *шэсць*, *сем* і г.д., але за выключэннем састаўных, што заканчваюцца на *адзін*, *два*, *тры* і *чатыры*) патрабуюць назоўнікаў у родным склоне множнага ліку: *пяць* шыйткаў, *шэсць* машын, *сем* гарадоў (але: *дваццаць* два шыйткі, *трыццаць* тры машыны, *сорак чатыры* гарады). Тыповая памылка – калі колькасна-іменныя спалучэнні будуецца на ўзор рускай мовы: *два новых* крэсла, *тры вялікіх* клёна, *чатыры старых* падручніка.

Дробавыя лічэбнікі спалучаюцца з назоўнікамі роднага склону: *дзве* пятыя насельніцтва, *адна* шостая тэрыторыі, *тры* цэлыя і *адна* другая гектара.

Заданне 1. Паставіць прапанаваныя назоўнікі ў родным склоне адзіночнага ліку і растлумачыць ужыванне канчаткаў:

Парк, жвір, трэст, луг, авадзень, дом, град, антракт, Гарадок, дарвінізм, суфікс, заўзятар, салавей, ёд, ліманад, сыр, вольт, камбінат, горад, вар, грам, прафсаюз, ліцэй, натоўп, бярэзнік, эпітэт, гушчар, сон, авёс, ураджай, сінонім, народ, амперметр, калаўрот, вугаль, гай, барацьбіт, лес.

Заданне 2. Паставіць прапанаваныя назоўнікі ў месным склоне адзіночнага ліку і растлумачыць ужыванне канчаткаў:

Абрус, тэлефон, цясляр, трактар, плуг, арэх, вестыбюль, пакой, дах, Васіль, сход, пан, дойд, магніт, снег, Багдановіч, спіс, рынг, зігзаг, дух,

выбух, муляр, сэнс, мароз, Брэст, май, сакавік, Пецярбург, рэктар, купец, цень, вугаль, дождж, Дзмітрый, санаторый, пух, гарох, эпітэт, мост, боль.

Заданне 3. Раскрыць дужкі, утварыць колькасна-іменныя спалучэнні:

Два (адрамантаваны аўтамабіль), абедзве (цікавая кніга), дваццаць чатыры (новая кватэра), сто сорок два (правераны сшытак), трыццаць тры (замененае акно), восемсот семдзясят чатыры (узараны гектар), пяць (старанны вучань), пяцьдзясят шэсць (малады спецыяліст), дваццаць два (спілаванае дрэва).

§ 4. Сінтаксічныя нормы літаратурнай мовы

Сінтаксічныя нормы рэгулююць правільнасць пабудовы сінтаксічных канструкцый, правільнасць ужывання прыназоўнікаў з рознымі склонамі назоўнікаў ці займеннікаў. У сінтаксічных канструкцыях надзвычай выразна выяўляецца нацыянальная адметнасць кожнай мовы. Таму правільны выбар таго ці іншага словазлучэння неабходна разглядаць як адну з асноўных умоў адэкватнага ўспрымання сэнсу выказвання, як паказчык культуры мовы ўвогуле.

Ва ўмовах білінгвізму вельмі важна цвёрда засвоіць спецыфіку будовы сінтаксічных канструкцый у беларускай мове ў параўнанні з рускай. Але практыка паказвае, што студэнты надзвычай часта дапускаюць памылкі, звязаныя з ужываннем ненарматыўнай формы або з няправільным выбарам прыназоўніка ў канкрэтнай маўленчай сітуацыі. Таму спынімся на асноўных сінтаксічных канструкцыях нашай мовы, параўноўваючы з адпаведнымі рускімі словазлучэннямі:

1. Дзеясловы ветлівасці *дзякаваць, выбачаць, дараваць* утвараюць словазлучэнні з **давальным склонам** назоўніка ці займенніка: *дзякаваць брату, выбачаць суседу, дараваць яму* (у рускай мове ў такіх выпадках ужываецца вінавальны склон: *благодарить брата, извинять соседа, простить его*);

2. Дзеясловы руху (*пайсці, паехаць, накіравацца*) і волевыяўлення (*наслаць, выправіць*) пры абазначэнні **мэты дзеяння** ўтвараюць сінтаксічныя канструкцыі з прыназоўнікам **па** і **вінавальным склонам** назоўніка ці займенніка: *пайсці па дрывы, паехаць па лекара, накіравацца па ваду, наслаць па настаўніка, выправіць па бацьку* (у рускай мове – прыназоўнік *за* і творны склон: *пойти за дровами, поехать за врачом, направиться за водой, послать за учителем, направить за отцом*). Адначасова граматыка рэкамендуе выкарыстоўваць прыназоўнік *у* з вінавальным склонам у спалучэннях кшталту *пайсці ў грыбы, у ягады*. На жаль, фіксуецца шматлікія выпадкі няправільнага выкарыстання названай канструкцыі і ў перыядычным друку: *На Гродзеншчыну – за натхненнем*

(Звязда, 19.05.12); *Вось гэта ўсё і прымусіла мяне звярнуцца... за дапамогай* (Народная воля, 16.11.12); *За ўловам – на возера Чачалі* (Веснік Глыбоччыны, 17.12.14); *У Смаленск за чырвонай ікрой* (Народная воля, 24.12.14).

3. Дзеясловы *жартаваць, смяцца, кпіць, цешыцца, дзівіцца, здэкавацца* і пад. утвараюць словазлучэнні з прыназоўнікам з і **родным склонам** назоўніка ці займенніка: *жартаваць з сябра, смяцца з калегі, кпіць з іх, цешыцца з яго, дзівіцца з фільма, здэкавацца з іншых* (у рускай мове – прыназоўнік **над** і **творны склон**: *шутить над другом, смеяться над коллегой, потешаться над ним, издеваться над другими*). Тут вельмі важна асэнсаваць не толькі фармальны характар пабудовы словазлучэння. Пры дэталёвым аналізе ўнутранай формы сінтагмаў у абедзвюх мовах выяўляецца наступнае. У беларускай мове суб'ект і аб'ект знаходзяцца апырэры ў раўназначнай пазіцыі: суб'ект <—> аб'ект. Назіраецца гарызанталізацыя сэнсавага ўздзеяння, што выражаецца прыназоўнікам з. У рускай мове суб'ект першапачаткова мае перавагу над аб'ектам: на гэта ўказвае наяўнасць прыназоўніка **над**: суб'ект → аб'ект. Тут відавочная вертыкалізацыя сэнсавага вектара. У дадзеных словазлучэннях выразна выяўляюцца семы талерантнасці, добразычлівасці ў адносінах паміж суб'ектам і аб'ектам у беларускай мове і адсутнасць гэтых сем (наяўнасць супрацьлеглых) у рускай.

Памылковая будова спалучэнняў з названымі дзеясловамі адзначаецца і ў перыядычных выданнях: *Было, як кажуць, чаму падзівіцца і па-добраму пазаздросціць* (Веснік Глыбоччыны, 17.08.11); *Карэспандэнт “Звязды” вельмі здзівіўся на тое, што славуты чалавек без праблем пагадзіўся адказаць на зададзеныя яму пытанні* (Звязда, 21.06.11); *Дзіўлюся коштам на мясцовыя турыстычныя паслугі* (Звязда, 9.07.11).

4. Дзеясловы *жаніцца, ажаніцца* ўтвараюць сінтаксічныя канструкцыі з прыназоўнікам з і **творным склонам** назоўніка ці займенніка: *жаніцца з Ганнай, ажаніцца з ёй* (у рускай мове – прыназоўнік **на** і **месны склон**: *жениться на Анне, жениться на ней*). Няцяжка заўважыць, што, як і ў папярэдніх выпадках, вектар сэнсавага ўздзеяння ў беларускай мове гарызантальны (суб'ект <—> аб'ект), а ў рускай – вертыкальны (суб'ект → аб'ект). Гэта зноў жа падкрэслівае наяўнасць у абедзвюх мовах розных сем пры рэалізацыі аднолькавага сэнсу.

5. Дзеяслоў *хварэць* і прыметнік *хворы* ўтвараюць словазлучэнні з прыназоўнікам **на** і **вінавальным склонам** назоўніка: *хварэць на сухоты, хворы на грып* (у рускай мове – **творны склон** назоўніка **без прыназоўніка**: *болеть туберкулёзом, больной гриппом*).

6. Пры наяўнасці формы вышэйшай ступені параўнання прыметніка ці прыслоўя абавязковай будзе сінтаксічная канструкцыя з прыназоўнікам **за** (радзей – з прыназоўнікам **ад** і злучнікамі **як, чым**): *брат старэйшы за мяне (як я, ад мяне, чым я), дрэва вышэйшае за дом, сябар сказаў больш за*

мяне, бацька прыйшоў хутчэй за мяне. Беспрыназоўнікавая (бяззлучнікавая) канструкцыя ў такіх выпадках ненарматыўная, хоць нярэдка і выкарыстоўваецца ў мове. Таму пашыраныя ў маўленчай практыцы ўжыванні кшталту *тэмпература наветра – два градусы вышэй нуля* або *удар вышэй варот* з'яўляюцца сінтаксічнай памылкай. Правільна будзе: *тэмпература наветра – два градусы вышэй за нуля і удар вышэй за вароты*. Відавочна, падобныя парушэнні літаратурных нормаў тлумачацца ўплывам рускай мовы, дзе нарматыўныя якраз беспрыназоўнікавыя канструкцыі: *брат старше меня, дерево выше дома, отец пришёл быстрее меня*.

Памылковыя ўжыванні падобнага кшталту нярэдка адзначаюцца намі на старонках перыядычнага друку: *Радыцыя на турбінным адсеку “Фукусімы” ў 10000 разоў больш нормы* (Звязда, 26.03.11); *На сённяшні дзень на першым пускавым комплексе аб'екта асвоена больш аднаго мільярда рублёў* (Веснік Глыбоччыны, 17.08.11); *Але не сказаць пра адно з самых старажытных збудаванняў – Армянскі сабор пабудовы 1363 года – вышэй маіх сіл* (Звязда, 16.09.11); *Для захоўвання кавы не больш тыдня адмысловых захадаў рабіць не трэба...* (Звязда, 10.09.11).

7. Пры абазначэнні адлегласці да аб'екта ўжываецца сінтаксічная канструкцыя з прыназоўнікам **за** і **вінавальным склонам** колькасна-іменнага спалучэння: *за пяць крокаў ад прыпынку, за дваццаць метраў ад дома, за дзвесце кіламетраў ад Віцебска*. Тыповай памылкай з'яўляецца выкарыстанне ў такіх выпадках прыназоўніка **у** (*у пяці кроках ад прыпынку, у дваццаці метрах ад дома*), што тлумачыцца ўплывам рускай мовы, дзе прыназоўнік **в** у згаданых канструкцыях нарматыўны: *в двух шагах от остановки, в двадцати метрах от дома, в двухстах километрах от Витебска*. Відаць, на гэтым фоне пашырыліся названыя памылкі і ў друкаваных сродках масавай інфармацыі, уключаючы і газету “Звязда”: *Архіпелаг Шпіцберген размешчаны ўсяго ў 1000 кіламетрах ад паўночнага полюса...* (Звязда, 18.10.11); *У 50 метрах ад берага за край палонкі трымаўся хлопчык* (Звязда, 19.01.12); *У вёсцы Лысая Гара, што ў трыццаці кіламетрах ад Мінска, круглымі суткамі вырабляюць царкоўныя свечкі...* (Звязда, 09.02.13).

Акрамя памылак у названых асноўных сінтаксічных канструкцыях, у маўленні сустракаюцца і іншыя недакладнасці пры пабудове словазлучэнняў. Нарматыўнымі будуць наступныя ўжыванні: *чытаць сам сабе* (а не *чытаць пра сябе*), *два разы на тыдзень* (а не *два разы ў тыдзень*), *дом на тры паверхі* (а не *дом у тры паверхі*), падобны да маці (дапускаецца і *падобны на маці*), *згодна з правілам* (а не *згодна правілу*), *у адпаведнасці з рашэннем* (а не *адпаведна рашэнню*), *сачыненне паводле твораў Коласа* (а не *сачыненне па творах Коласа*), *жыць пры бацьках* (а не *жыць з бацькамі*), *пісаць на адрас* (а не *пісаць па адрасу*), *чуць праз сон* (а не *чуць скрозь сон*), *даглядаць малых* (а не *даглядаць за малымі*), *загадчык кафедры* (а не *загадчык кафедрай*) і інш.

Трэба пазбягаць выкарыстання ў беларускай мове канструкцыі **аб + месны склон**, аддаючы перавагу формуле **пра + вінавальны склон**: не *расказаць аб кнізе*, а *расказаць пра кнігу*, не *думаць аб гэтым*, а *думаць пра гэта*, не *марыць аб каханні*, а *марыць пра каханне* і г.д. Прыназоўнік **аб** трэба лічыць нарматыўным пры наступных умовах:

а) калі што-небудзь ці хто-небудзь сутыкаецца з чым-небудзь ці з кім-небудзь у працэсе руху (*кроплі дажджу стукаюць аб шыбы, ударыць кулаком аб стол, біцца галавой аб сцяну*);

б) калі ўказваецца на ядомае рэчыва ва ўстойлівых спалучэннях (*аб адной вадзе сыты не будзеш; аб малаку ног не павалаку*);

в) калі ўказваецца на пэўны прамежак часу, у межах якога адбываецца дзеянне (*вярнуўся з горада аб адзін дзень; вярнуўся з Амерыкі аб адзін год*).

г) калі **аб** ужываецца ў афіцыйна-справавым стылі (*Закон аб мовах, Закон аб аўтарскіх правах, Кодэкс аб адукацыі*).

Прыназоўнік **аб** з **месным склонам** мэтазгодна выкарыстоўваць і ў тых нешматлікіх, адзінкавых выпадках, калі ў тэксце ўтвараецца непажаданае сугучча, назіраецца нематываваны паўтор аднолькавых гукаў ці складоў. Напрыклад: *Прапанова пра пралангацыю пагаднення будзе разгледжана пазней*. У гэтым сказе варта замяніць схему “прыназоўнік **пра + вінавальны склон**” на канструкцыю “прыназоўнік **аб + месны склон**”, што якраз і дазволіць пазбегнуць непажаданага паўтору аднолькавых складоў: *Прапанова аб пралангацыі пагаднення будзе разгледжана пазней*.

Надзвычай часта можна пачуць у маўленні розных людзей фразы кшталту: *На Беларусі ўсталявалася добрае надвор'е; Пераехалі жыць на Беларусь; Былі на Украіне* да т.п. Сёння і ў вусным маўленні, і ў пісьмовай практыцы, напрыклад, на старонках газет, сустракаюцца розныя ўжыванні згаданых канструкцый – з прыназоўнікамі **на** і **ў**. Але ці можна іх разглядаць як раўнапраўныя? Пры больш дэталёвым аналізе выяўляецца, што сітуацыя тут не такая і простая.

Прыназоўнік **на** сярод іншых рэалізуе і значэнне “на паверхні, на плошчы, на тэрыторыі без акрэсленых межаў”. Традыцыйна ён выкарыстоўваецца з назвамі выспаў ці астраўных дзяржаў. Таму мы кажам: *на Кіпры, на Багамах, на Кубе, на Балі* і г.д. Таксама прыназоўнік **на** будзе дарэчным пры ўказанні на пэўныя тэрыторыі ў межах адпаведнай дзяржавы: *на Віцебшчыне, на Глыбоччыне, на Палессі, на Жытоміршчыне* і г.д. Яшчэ адзін важны момант – выкарыстанне прыназоўніка **на** пры назве мясцовасцяў, размешчаных вакол гор ці рэк: *на Каўказе, на Урале, на Дняпры, на Дунаі, горад на Дзвіне* і інш.

З назвамі кантынентальных краін (не астраўных) традыцыйна ўжываецца прыназоўнік **у**. Таму мы і кажам, напрыклад, *у Польшчы, у Літве, у Злучаных Штатах Амерыкі, у Нямеччыне*. Значыць, павінна быць *у Беларусі і ва Украіне*. У апошнім выпадку выкарыстоўваецца варыянт

прыназоўніка *у – ва*, бо паводле фанематычных асаблівасцяў цяжка вымавіць *у Украіне*. З гэтага вынікае, што канструкцыі ў *Беларусі* і *ва Украіне* з’яўляюцца правільнымі і лагічнымі.

Дарэчы, і класікі беларускай і ўкраінскай літаратуры аддавалі перавагу якраз такім ужыванням. Прывядзём колькі прыкладаў. Васіль Быкаў: *Толькі ў Беларусі за час яжоўска-берыеўскіх рэпрэсій 30-ых гадоў знішчана каля двух мільёнаў чалавек*; Пімен Панчанка: *Мала ў Беларусі разумных гісторыкаў, якія любяць і ведаюць родную гісторыю*; Тарас Шаўчэнка: *Мені аднакова, чи буду я жыць в Украіні, чи ні*. Тут варта прыгадаць меркаванне праф. Лепешава, што “спалучэнне *на Украіне*, хутчэй за ўсё, узнікла ў Расіі. Пасля таго, як Украіна стала часткай Расійскай імперыі, слова *Украіна* пачалі (з шавіністычных пазіцый) атаясамліваць з *окраиной* (ускраінай). Па аналогіі з *на окраіне* стала ўжывацца *на Украіне*” (Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні. – Гродна, 2002. – С. 190). У рускай мове і сёння найчасцей захоўваецца выкарыстанне канструкцыі *на Украіне*, што мае не столькі ўласнамоўны, колькі ідэалагічны, праімперскі падтэкст, адлюстроўвае імкненне прынізіць статус самастойнай дзяржавы.

Звяртае на сябе ўвагу, што мэтазгоднасць ужывання спалучэння ў *Беларусі* падкрэслівалася яшчэ ў выдадзенай у 1977 годзе ў Мінску манаграфіі нашага вядомага лінгвіста М. С. Яўневіча “Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове”. Аўтарытэтны навуковец піша, што “прыназоўнікава-склоная форма *на Беларусі* паводле значэння блізкая да спалучэння *на тэрыторыі Беларусі*, а ў *Беларусі* – да спалучэння ў *Беларускай рэспубліцы*” (с. 234). Як бачна, гэта было канстатавана задоўга да абвяшчэння незалежнасці Беларусі.

Такім чынам, падсумоўваючы сказанае, адзначым, што ў нашай мове з назвамі дзяржаў *Беларусь* і *Украіна* павінен ужывацца прыназоўнік *у (ва)*. Гэта значыць, напрыклад, *мы былі (жывём) у Беларусі і ва Украіне*, а не *на Беларусі і на Украіне*.

Яшчэ адно спалучэнне, што пастаянна выклікае пытанне пры выкарыстанні ў мове, датычыць назоўніка *гвалт*. Гэта дастаткова частотная лексема і ў вусным маўленні, і ў пісьмовых тэкстах розных стыляў. Але пры ўтварэнні сінтаксічнай канструкцыі з названым словам часта перад карыстальнікамі мовы паўстае праблема выбару правільнага варыянта. Як павінна быць: *чыніць гвалт над народамі ці чыніць гвалт з народа?*

Праф. І. Лепешаў адзначае, што назоўнік, *гвалт*, будучы мнагазначным словам, “у адным са сваіх значэнняў часткова супадае з адным значэннем таксама мнагазначнага назоўніка *здзек*” (Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні. – Гродна, 2002. – С. 191). А, як вядома, слова *здзек* утварае спалучэнне з прыназоўнікам *з* і назоўнікам *ці* займеннікам ў родным склоне: *здзек з людзей, здзек з сябе* і г.д. Відавочна,

пад уплывам названых канструкцый пашырыліся ўжыванні кшталту *гвалт з народу*, *гвалт з іх* і інш. Між тым моўная практыка выразна сведчыць, што ў якасці агульнапрынятай у нашай мове замацавалася канструкцыя “назоўнік *гвалт* + прыназоўнік *над* + *творны склон*”. Менавіта названую схему і варта лічыць нормай. Гэта пацвярджаецца і многімі прыкладамі з мастацкіх ды публіцыстычных тэкстаў розных часоў, напісаных выдатнымі знаўцамі беларускай мовы. Прыкладзём колькі прыкладаў: “*Ды покі будзе сэрца біцца, / Яно не можа пагадзіцца / Ні з гэтым гвалтам, ні з бядою / Над нашай роднаю зямлёю*” (Якуб Колас); “*Нібы сатыра на нібы паэму – гвалт над формай*” (Кандрат Крапіва); “*Не чыніць гвалту над сваім талентам*” (Рыгор Шкраба); *Гвалт над мовай, над усім здаровым сэнсам наогул*” (Ніл Гілевіч). Як бачна, вядомыя аўтары, бліскучыя знаўцы беларускага слова аддаюць перавагу менавіта спалучэнням з творным склонам.

Таму па-беларуску трэба казаць, напрыклад, *гвалт над народамі*, а не *гвалт з народа*; *гвалт над імі*, а не *гвалт з іх*.

Такім чынам, намі названыя асноўныя словазлучэнні, у якіх дапускаецца найбольшая колькасць памылак. Трэба памятаць, што будова сінтаксічных канструкцый яшчэ адлюстроўвае і асаблівасці мыслення таго, хто гаворыць.

Заданне 1. *Перакласці на беларускую мову наступныя словазлучэнні:*

Пойти за водой, отблагодарить друга, пошутить над соседом, заболеть ангиной, жениться на однокурнице, говорить о поэзии, отправить за врачом, находится в двух шагах от цели, брат старше сестры, простить всех, рассуждать о политике, смеяться над увиденным, уехать за дровами, сдать экзамен лучше друга, жить в пяти километрах от города, пойти на кухню, согласно договору, отправиться к родителям, быть похожим на отца, читать про себя, заведующий отделением, простить его.

Заданне 2. *Выявіць і выправіць памылкі ў наступных спалучэннях:*

Я дзякую цябе, даглядаць за старымі, цешыцца над малым, расказаць аб здарэнні, у дзесяці кроках ад прыпынка, больш дваццаці метраў, пайсці ў краму за малаком, прабач мяне, смяцца над сабой, дом у пяць паверхаў, больш таго, чыніць гвалт з людзей, у пяці метрах ад берага, мы жывём на Беларусі, хварэць грыпам, чуць скрозь сон, пісаць па адрасу, згодна атрыманага задання.

§ 5. Лексічныя нормы літаратурнай мовы

Лексічныя нормы рэгулююць правільнасць ужывання слоў у адпаведнасці з іх асноўным значэннем і з улікам нацыянальнай адметнасці. Лексічны ўзровень мовы найбольш рухомы. У працэсе развіцця мовы некаторыя словы могуць выходзіць з актыўнага ўжытку і замяняцца новымі або тымі, што раней, паводле пэўных прычын, выкарыстоўваліся носьбітамі мовы абмежавана. Пры гэтым асноўнымі крытэрыямі падбору лексемы з'яўляюцца:

1. Адпаведнасць нацыянальнай дэрывацыйнай мадэлі;
2. Высокая частотнасць і рэгулярнасць ужывання;
3. Замацаванасць у лепшых узорах вуснага і пісьмовага маўлення.

Асабліва істотныя зрухі лексічны склад беларускай мовы зведаў напрыканцы 80-х – пачатку 90-х гадоў ХХ стагоддзя. Гэта было абумоўлена вядомымі грамадска-палітычнымі працэсамі, пачаткам нацыянальнага адраджэння.

Разгледзім некаторыя канкрэтныя выпадкі мэтазгоднасці выкарыстання лексічных адзінак.

Веруючы ці вернік?

Абодва названыя словы з рознай частотнасцю ўжываюцца ў сучаснай моўнай практыцы. Лексема **веруючы** – гэта пазычанне з рускай мовы, дзе адпаведны назоўнік – *верующий* – паходзіць ад дзеепрыметніка з характэрным для рускай мовы суфіксам -ющ (-ущ). Параўнаем, напрыклад, “везущий”, “играющий”, “идущий” і г.д. Для беларускай жа мовы падобныя дзеепрыметныя формы неўласцівыя. Таму ў нас не выкарыстоўваюць словы кшталту “вязучы”, “іграючы”, “ідучы” як дзеепрыметнікі.

Назоўнік **вернік** вядомы ў беларускай мове з XVI стагоддзя. Але ў сучаснай практыцы гэтае слова трывала замацавалася напрыканцы 80-х гадоў ХХ стагоддзя, калі ва ўмовах нацыянальна-культурнага адраджэння многія адметныя лексемы сталі ўсё часцей выкарыстоўвацца і ў вусным маўленні, і ў друку. Падае назоўнікі “вернік” і “верніца” як адпаведнікі да рускіх “верующий” і “верующая” і “Русско-белорусский словарь” (1993, с. 156). “Тлумачальны слоўнік сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (ТСБЛМ, 1996) таксама фіксуе лексему “вернік” са значэннем “чалавек, які верыць у існаванне Бога” (с. 110). У гэтым жа слоўнікавым артыкуле падаюцца назоўнік жаночага роду “верніца” і прыметнік “верніцкі”. Ёсць паняцце “вернік” і ў “Беларускай энцыклапедыі” (1997, т. 4, с. 103) з тлумачэннем “чалавек, які верыць у Бога і належыць да пэўнай рэлігійнай канфесіі”. І, што вельмі важна, акадэмічны “Слоўнік беларускай мовы” (2012) таксама змяшчае слова “вернік” (с. 139).

Назоўнік **вернік** часта ўжываецца і ў электронных, і ў друкаваных СМІ. Прыклад, напрыклад, наступны мікраконтэст з газеты “Новы час” (23 мая 2014 г., с.6), дзе слова **вернік** выступае канцэптuallyна важным паняццем: *Такі працэнт вернікаў, якія галасуюць за смяротнае пакаранне... Вернікі бываюць розныя. Ёсць вернікі, якія добра ведаюць багаслоўе, а ёсць фармальныя вернікі.*

Падобны словаўтваральны тып, калі асабовыя назоўнікі ўтвараюцца ад дзеяслоўнай асновы з дапамогай суфікса **-нік**, з’яўляецца прадуктыўным у сучаснай беларускай мове. Параўнаем: “настаў-нік”, “будаў-нік”, “натхняль-нік”, “чараў-нік” і г.д. Таму неабходна і ў вусным, і ў пісьмовым маўленні выкарыстоўваць адметныя беларускія словы **вернік**, **верніца**, а не пазычаныя з рускай мовы.

Свяшчэннік ці святар?

Як правільна казаць па-беларуску: **свяшчэннік** ці **святар**? Сёння ў беларускай мове можна пачуць абодва названыя словы. Але што лічыць правільным? Слова **святар** утворана ад асновы *свят-* пры дапамозе прадуктыўнага суфікса **-ар**, што паказвае на асобу, якая займаецца пэўным відам дзейнасці. Параўнаем: *друкар, змагар, пекар, уладар* і г.д. Як бачна, у нашай мове шмат назоўнікаў, утвораных паводле гэтай мадэлі.

Асабовы назоўнік **святар** падаецца ў “Падручным расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” Вацлава Ластоўскага (1924 г.): “*Священник – сьвятар*” (с. 641). Зафіксавана слова і ў “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча (1926 г.): “*Сьвятар – священник*” (с. 308). Але падчас татальнай русіфікацыі нашай мовы адметная беларуская лексема фактычна была выцесненая з ужытку. І толькі на мяжы 80-х–90-х гадоў ХХ стагоддзя на хвалі нацыянальнага адраджэння згаданы назоўнік вярнуўся ва ўжытак. Так, “Русско-белорусский словарь” (1993 г.) падае: “*Священник – свяшчэннік, поп, святар*” (Т. 3, с. 317). Тут жа прыводзіцца і прыметнік **святарскі**. “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (ТСБЛМ, 1996 г.) таксама змяшчае назоўнік **святар** са значэннем “*служыцель культуры, які вядзе царкоўныя богаслужбовыя трэбы (хрысціны, вячэрне, паніхіды, споведзь*” (с. 592). І, нарэшце, названую лексему фіксуе акадэмічны “Слоўнік беларускай мовы” (2012 г., с.749), што канчаткова пацвярджае літаратурны статус назоўніка **святар** у сучаснай беларускай мове. Таму не варта ўжываць стараславянiзм **свяшчэннік**, бо наша мова мае адметнае, сапраўды беларускае слова, якое шырока выкарыстоўваецца і ў сродках масавай інфармацыі, і ў вусным маўленні. Лексема **святар** валодае выразнай словаўтваральнай структурай, матываваная прыметнікам *святы* і істотна ўзбагачае нацыянальна-культурны кампанет беларускай мовы.

Ражджаство ці Раство, Каляды, Дзень Божага Нараджэння, Нараджэнне Хрыстова?

Цяпер у нашай мове паралельна ўжываецца некалькі слоў і спалучэнняў для абазначэння вялікага хрысціянскага свята, якое адзначаецца паводле каталіцкай традыцыі 25 снежня, а паводле праваслаўнай – 7 студзеня. Усе прыведзеныя ў загалоўку назвы з той ці іншай частотнасцю фіксуюцца і ў вусным маўленні, і на старонках перыядычнага друку. Пры гэтым слова “Ражджаство” ў розных выданнях мае яшчэ і варыянты напісання: *“Цуды на Раждзество... Раждзество – самае добрае і светлае свята... У ходзе дабрачыннай акцыі “Цуды на Каляды”, якая праводзілася ў Навагоднія і Раждзественскія дні, сацыяльны прытулак амаль штодня прымаў гасцей...”* (Веснік Глыбоччыны”, 14.01.12); *“Менавіта ў гэтай краме ідзе збор сродкаў на будаўніцтва Спаса-Хрыста-Раждзественскага храма, які ўзводзіцца ў новым мікрараёне “Вулька”* (Звязда, 11.02.12).

Досыць абсурдна ў беларускай мове выглядаюць зафіксаваныя намі ў названых медыях напісанні. Падобную практыку наўрад ці можна лічыць лагічнай і ўвогуле дапушчальнай. Па-беларуску не варта ўжываць слова **“Ражджаство”**. Гэта стараславянiзм, характэрны перадусiм для рускай мовы. Яшчэ ў “Падручным расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” Вацлава Ластоўскага (Коўна, 1924 г.) чытаем: “Рождество – нараджэнне; свята нараджэння Хрыста: Каляды, Коляды” (с. 618). “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” не фіксуе назоўнік “Ражджаство” ўвогуле, але падае лексему “Каляды” са значэннем “ царкоўнае хрысціянскае свята нараджэння Хрыста, якое адзначаецца 25 снежня па ст.ст. і ў наступныя дні да Вадохрышча” (Мінск, 1978, т. 2, с. 595). Тут трэба заўважыць, што згаданы назоўнік мае ў беларускай мове шэраг вытворных: “калядаванне”, “калядаваць”, “калядоўшчык” і іншыя. Выразную характарыстыку паняцця “Каляды” дае “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі”, заўважаючы, што “царква прымеркавала да Калядаў рэлігійнае свята нараджэння Хрыста (Раство)” (Мінск, 1985, т. 2, с. 639). Падобным жа чынам Каляды трактуе і “Беларуская энцыклапедыя”, дадаючы, што “з усталяваннем хрысціянства Каляды прымеркаваны да рэлігійных свят Раства Хрыстова і Вадохрышча” (Мінск, 1998, т. 7, с. 497).

Як бачым, побач з назоўнікам **Каляды** ў аўтарытэтных крыніцах падаюцца і назвы **Раство, Раство Хрыстова**. Разам з гэтым апошнім часам істотна пашырыліся ва ўжыванні спалучэнні “Божае Нараджэнне”, “Дзень Божага Нараджэння” і “Народзіны Хрыста”. Знакаміты наш мовазнавец прафесар Павел Сцяцко раіць актыўней ужываць слова “Народзіны” як менш карыстанае ў штодзённым маўленні і таму здатнае да ўзвышанага арэолу: *Народзіны Хрыста*” (Павел Сцяцко. Культура мовы. – Мінск, 2002. – С. 404).

У Касцёле традыцыйна выкарыстоўваецца паняцце “Нараджэнне Хрыстова”. Тут дарэчы прыгадаць кантэкст з “Нашай Нівы”: “*Каталікі святкуюць **Нараджэнне Хрыстова, прываслаўныя – Ражджаство***” (27.10.10).

Такім чынам, для абазначэння вялікага хрысціянскага свята незалежна ад канфесійнай прыналежнасці моўніка можна выкарыстоўваць паняцці **Каляды, Раство, Божае Нараджэнне, Дзень Божага Нараджэння, Нараджэнне Хрыстова, Народзіны Хрыста**. Таксама як і прыметнік **Калядны**. І не варта ўжываць стараславянiзм “Ражджаство” (“Раждзество”) і прыметнік “Ражджэственскі” (“Раждзественскі”), якія проста непрымальныя з пункту гледжання культуры мовы. Іх, дарэчы, няма і ў акадэмічным “Слоўніку беларускай мовы” (Мінск, 2012).

Кафэ ці кавярня?

Абодва названыя словы сёння выкарыстоўваюцца ў моўнай практыцы. У кожным горадзе і нават мястэчку, у буйных населеных пунктах вясковага тыпу абавязкова ёсць месца, куды можна зайсці перакусіць, папіць кавы ці гарбаты, з’есці марозіва ці проста адпачыць, слухаючы прыемную музыку і пацягваючы з кубачка духмяны напой. І месца гэта звычайна завецца *кафэ*. Слова *кафэ* французскага паходжання і абазначае, паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, “невялікі рэстаран, дзе прадаюць кофе, чай, закускі і пад” (Т. 2, с. 667). Да нас гэты французскі назоўнік трапіў праз рускую мову. Але ў беларускай мове даўно выкарыстоўваецца сваё адметнае слова з падобным значэннем – *кавярня*. Яно надзвычай удала ўпісваецца ў аналагічныя спецыфічныя беларускія ўтварэнні, як, напрыклад, *друкарня, гарбарня, кнігарня, цяслярня* і г.д. Але ТСБМ (Т. 2, с. 572) падае гэты назоўнік з паметай *уст.* да *кафэ, чайная*. Прыблізна так лексема трактуецца і “Руска-беларускім слоўнікам” 1993 года выдання (Т. 1, с. 677) – адпаведнік да *кофейная, кофейня*. У “Тлумачальным слоўніку сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (1996) назоўнік *кавярня* не фіксуецца зусім. Але ў “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча (1925, с. 138) слова *кавярня* не мае ніякіх памет: “Кавярня ж. – кофейня, -ная”. Дарэчы, у акадэмічным “Слоўніку беларускай мовы” (2012) таксама фіксуецца лексема *кавярня* (с. 324). Гэта значыць, што прызнаецца нарматыўны статус згаданага адметнага назоўніка. Матывуецца ён словам *кава*, а не лексемай *кофе*, ад якой і ўтвараецца назоўнік *кафейня*.

Прадуктыўна выкарыстоўваецца слова *кавярня* і ў беларускім друку: *Іншы варыянт – кавярні*. *Бадай, самы танны варыянт – шукаць кавярню з так званым салат-барам* (“Звязда”, 09.09.10); *У кавярні “Жар-птушка” адкрываецца чарговы танцавальны сезон* (“Наша ніва”, 08.09.10); *Адзін з*

найстарэйшых храмаў Беларусі ператвораць у **кавярню** (“Чырвоная змена”, 27.10.10); Часам пасля заняткаў дзяўчаты могуць пайсці ў **кавярню**... (“Чырвоная змена”, 10.11.10); **Кавярня са смакам Італіі** (“Вольнае Глыбокае”, 30.06.11); У амерыканскай **кавярні** будзе хутчэй светла, чым цёмна (“Новы час”, 28.01.11).

Беларуская мова чуйна рэагуе на ўсё новае, што паяўляецца ў жыцці грамадства. Таму стала папулярным і складанае слова **міні-кавярня**: *Нашы міні-кавярні, што месяцаца на прывакзальнай плошчы, маюць другую катэгорыю* (“Звязда”, 04.03.11); *Паблізу ёсць мноства магазінчыкаў, міні-кавярняў на розны густ* (“Чырвоная змена”, 08.06.11). Як бачна, такія фразы гучаць сапраўды прыгожа і вытанчана.

Несумненнай папулярнасці слову **кавярня**, асабліва ў моладзі, дадала вядомая песня “Абсэнт”, якую выконвае гурт “Крамбамбуля”: *Усё нерэальна, / Нібыта ў сьне: / Начная кавярня, / Агні ў вакне...* Паводле нашых назіранняў, спалучэнне **начная кавярня** ў маўленні сучаснай моладзі мае своеасаблівы сімвалічны сэнс, адлюстроўваючы жаданне выкарыстоўваць прыгожыя беларускія словы і разам з тым весела бавіць час. Таму ў беларускай мове варта ўжываць свой адметны назоўнік **кавярня** і пазбягаць лексем *кафэ* – галіцызма, пазычанага праз рускую мову. Па-беларуску лепш сказаць, напрыклад, *хадзем у кавярню*, а не ў *кафэ*. Гэта не толькі ўпрыгожвае мову, але і чалавека, які ведае адметныя беларускія словы і тым самым міжволі прыцягвае да сябе ўвагу.

Маладзёжны ці моладзевы?

Прыметнік са значэннем “які мае адносіны да моладзі” з’яўляецца ў беларускай мове высокачастотным. Гэта значыць, што ён рэгулярна выкарыстоўваецца і ў вусным маўленні, і ў перыядычным друку, і ў мастацкай літаратуры, бо характарызуе сацыяльна значнае паняцце. І тут паўстае пытанне: як жа павінна быць па-беларуску – “маладзёжны” ці “моладзевы”? Бо абодва варыянты сёння выкарыстоўваюцца ў нашай мове.

Словаформа “маладзёжны” для беларускай мовы штучная, узятая з рускага лексікону. У нас няма суфікса **-ёжн-**, пры дапамозе каторага магло быць утворанае дадзенае слова ад назоўніка “моладзь”. “Беларуская граматыка” (Ч.1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – Мінск, 1985. – С. 300) рэкамендуе ў падобных выпадках словаўтваральную мадэль “аснова назоўніка плюс суфікс **-ев-** (**-ёв-**). Параўнаем: *кісьць – кісьцевы, лісце – лісьцевы, жоўць – жоўцевы* і г.д. Таму названая словаўтваральная мадэль досыць прадуктыўная ў сучаснай мове.

Ацэньваючы мэтазгоднасць выкарыстання той ці іншай лексемы, неабходна ведаць пра яе своеасаблівы статус у сучасных сродках масавай інфармацыі. То бок, наколькі часта слова адзначаецца ў друкаваных і электронных медыях. Дык вось прыметнік **моладзевы** імкліва выцясяняе

калькаваны з рускай мовы варыянт “маладзёжны” і сёння па сутнасці з’яўляецца асноўным. Прывядзём колькі прыкладаў: *Моладзевая каманда – у фінале чэмпіянату Еўропы* (“Звязда”, 14.10.10); *Моладзевая сацыяльная служба* (“Чырвоная змена”, 13.10.10); *Моладзевы друк сёння – сур’ёзны інструмент для фарміравання ў моладзевым асяроддзі і каштоўнасцяў, і поглядаў* (“Чырвоная змена”, 21.04.11); *Гомельскі гарадскі моладзевы тэатр...* (“Віцебскі праспект”, 15.09.11); *Шэсць кароткаметражных фільмаў знялі выпускнікі Моладзевай кінашколы, што завяршыла сваю працу летам* (“Новы час”, 28.09.12); *Моладзевы оперны форум у асобах* (“Звязда”, 26.05.12). Як бачым, розныя выданні актыўна выкарыстоўваюць правільны беларускі прыметнік.

Таксама заўважым, што акадэмічны “Слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2012) фіксуе лексему **моладзевы** (с. 402), што фактычна падкрэслівае яе афіцыйны статус у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Таму варта і ў пісьмовым, і ў вусным маўленні выкарыстоўваць прыметнік **моладзевы** і пазбягаць ужывання неўласцівага для нашай мовы слова *маладзёжны*.

Ці варта ўжываць назоўнік “рабяты”?

Слова *рабяты* час ад часу ўжываецца ў публіцыстычным стылі, пераважна ў раённым перыядычным друку. Асабліва калі гаворка ідзе пра тыя ці іншыя школьныя справы, дзе вучні – галоўныя героі аповядаў. І значна часцей можна пачуць названую лексему ў вуснай камунікацыі, у тым ліку і ў маўленні настаўнікаў, якія гавораць па-беларуску. Фразы кшталту “*Рабяты, супакойцеся!*” або “*Рабяты пайшлі дадому*” мы нярэдка чуем з вуснаў настаўнікаў, уключаючы і прадметнікаў-філолагаў. Але ці варта выкарыстоўваць у нашай мове назоўнік *рабяты*? Паспрабуем разабрацца.

Слова *рабяты* практычна не ўжывалася ў беларускай мове ў першай палове XX стагоддзя. Так, у прыватнасці, у “Падручным расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” Вацлава Ластоўскага (Коўна, 1924) зафіксавана: “*Ребя, ср. Ребенок м. – дзіця, дзяцё, дзіцятка, дзяцюк*” (с. 609). “Беларуска-рускі слоўнік” 1926 года выдання таксама не падае ў беларускай частцы лексему *рабяты*. Толькі ў другой палове мінулага стагоддзя на хвалі імклівай русіфікацыі беларускай лексікі назоўнік *рабяты* ўводзяць у нашы слоўнікі і рэкамендуюць выкарыстоўваць як прымальную для нашай мовы адзінку. Напрыклад, у “Руска-беларускім слоўніку” 1982 года чытаем: “*Ребята (молодежь обоего пола) – рабяты; веселые ребята – вясёлыя рабяты* (т. 2, с. 325). “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” фіксуе слова *рабяты* з тлумачэннем “*хлопчыкі і дзяўчынкі; дзеці*” (Мінск, 1980. – Т. 4, с. 551).

Штучнасць слова *рабяты* ў беларускай мове выразна бачная, калі прыгадаць, што руская форма *ребята* – гэта множны лік ад *ребенок* (пар. у рускай мове: *котята* – *котенок*, *телята* – *теленок* і г.д.). Прафесар П. Сцяцко ў сувязі з гэтым звяртае ўвагу, што ў рускай мове “паказчык множнага ліку *-ят-а* далучаецца да скарочанай утваральнай асновы: *ребенок* → *реб-ята*. У беларускай літаратурнай мове гэтага не адбываецца: фармант множнага ліку *-ят-* далучаецца да асновы адзіночнага ліку: *арляня* → *арляняты*, *ваўчаныя* → *ваўчаныты*. Таму структура слова *рабяты* вымагае бачыць у ім утварэнне ад *рабя*: *рабя* → *рабяты*” (Сцяцко П. Культура мовы. – Мінск, 2002. – С. 416). Але ж такога слова ў нашай мове проста няма.

Падсумоўваючы сказанае, адзначым, што не варта выкарыстоўваць ні ў вусным маўленні, ні тым больш у пісьмовых тэкстах кальку з рускай мовы *рабяты*. Тут дарэчы прыгадаць, што і акадэмічны “Слоўнік беларускай мовы” (Мінск, 2012) не падае назоўнік *рабяты*. Гэта па сутнасці азначае немэтазгоднасць увядзення русіфікаванай словаформы ў любы беларускамоўны кантэкст. Па-беларуску ж у залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі мы можам сказаць: *хлопцы*, *хлопцы і дзяўчаты*, *дзеці*, *моладзь*. Але не *рабяты*. А назва знакамітай савецкай камедыі, што ў арыгінале гучыць як “Весёлые ребята”, на нашу думку, найлепш па-беларуску перадаецца праз спалучэнне “*Вясёлая моладзь*”.

Да пытання пра мэтазгоднасць выкарыстання некаторых іншых лексем

Сёння ў шэрагу выпадкаў назіраецца паралельнае функцыянаванне ў нашай мове сінанімічных лексем, адна з якіх мае адценне навізны, але адначасова і валодае багатым этнамоўным, этнакультурным патэнцыялам. Так, побач з назоўнікамі *ўрач* і *бальніца* ўсё часцей ужываюцца словы *лекар* і *лякарня*. Тут важна ўсвядоміць, што *лякарня* – гэта месца, дзе лечаць, і менавіта гэта значэнне павінна быць цэнтральным, ядзерным. Пры параўнанні з адпаведнай калькаванай лексмай *бальніца*, якая матывуецца дзеясловам *балець*, выразна выяўляецца розніца ў ментальных устаноўках, яскрава адлюстроўваецца кагнітыўная адметнасць уласнабеларускіх назоўнікаў. Колькі прыкладаў з газеты “Звязда”: *Лекары зафіксавалі ў Рыгора Барадуліна пнеўманію з ацёкам лёгкіх...* Сёння паэту *крыху лепш* – у *лякарні* ім апякуюцца вельмі пільна (24.02.10); – *Ушачы – гэта мае асноўныя лекі, – прызнаўся нам Барадулін у садзе ля роднай хаты. – Бо ўсе пігулкі, усе адлечванні ў лякарні – гэта ўсё драбязя* (24.07.10). Апелятыў *лякарня* выклікае ў свядомасці чалавека зусім іншыя асацыяцыі, чым слова *бальніца*, настройвае на аптымістычны лад, стварае станоўчы эмацыйны фон. Звернем увагу на апошні прыведзены

мікраконтэкст, які ўтрымлівае адразу тры знакавыя аднакаранёвыя лексемны – *лекі, адлечванні, лякарня*, – што дае моцны стылістычны эфект. Заўважым таксама, што назоўнік *лекар* фіксуецца і ў “Падручным расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” Вацлава Ластоўскага 1924 года: *У нас лекарам называюць усякага доктара, які “лечыць”*.

Мова сродкаў масавай інфармацыі дае багаты матэрыял для аналізу асобных лінгвістычных працэсаў, у прыватнасці зрухаў у лексічнай сістэме. Зараз у нашай мове ўжываецца значная колькасць адметных беларускіх слоў, якія разам з тым захоўваюць пакуль адценне навізны і могуць лічыцца неалагізмамі. Прыгадаем тут меркаванне расійскага даследчыка Б. Галавіна: неалагізмы – гэта словы, “якія ўзніклі на памяці пакалення, што іх прымяняе”. Любая лексічная адзінка становіцца фактам літаратурнай мовы, толькі калі рэгулярна выкарыстоўваецца ў першую чаргу ў друкаваных СМІ, уводзіцца ў мастацкі кантэкст пісьменнікамі, фіксуецца ў лепшых узорах вуснага маўлення. Мае значэнне і працягласць ужывання слова, бо гэта дае падставы гаварыць ужо пра традыцыйнасць. Разгледзім асобныя адзінкі – *амбасада, амбасадар, дамова, сябар (сябра), сяброўства, чалец*, – якія досыць трывала замацаваліся ў грамадска-палітычным дыскурсе, але падаюцца пакуль не ўсімі слоўнікамі. Узоры вуснага і пісьмовага маўлення сёння пацвярджаюць мэтазгоднасць выкарыстання ў беларускай мове лексем *амбасада* – “дыпламатычнае прадстаўніцтва адной дзяржавы ў другой, пасольства” і адпаведна *амбасадар* – “пасол”. Гэта пазычаны з польскай мовы – *ambasada, ambassador*, – але арганічна зніталіся з нашай лексічнай сістэмай, пра што сведчыць высокая частотнасць ужывання названых назоўнікаў у друку: *У польскіх консульствах у Брэсце і Гродне і ў амбасадзе ў Мінску будуць створаны адмысловыя выбарчыя ўчасткі для галасавання* (“Народная воля”. 15–17.06.10.); *30 жніўня невядомыя закінулі дзве бутэлькі з гаручай сумессю на тэрыторыю расійскай амбасады* (“Наша ніва”, 8.09.10); *Культурнае супрацоўніцтва паміж Швецыяй і Беларуссю ... у вялікай ступені звязана са шчыраваннем кіраўніка амбасады спадара Стэфана Эрыксана* (“Наша слова”, 8.09.10); *Венгерскі прэм’ер Імрэ Надзь... уручыў савецкаму амбасадару Юрыю Андропаву заяву пра выхад Венгрыі з Варшаўскага дагавора і яе нейтралітэце...* (“Звязда”, 23.10.10.); *Быў колішні амбасадар Брытаніі ў Беларусі Брайан Бэннэт, былі беларускія консулы* (“Звязда”, 20.10.10.); *Дакумент ... накіраваны еўрапейскім амбасадарам, кіраўніцтву місіі назіральнікаў СНД* (“Новы час”, 10.12.10.). Дарэчы, шыльда на будынку дыпламатычнага прадстаўніцтва ЗША ў Мінску сведчыць пра тое, што гэта менавіта “*Амбасада Злучаных Штатаў Амерыкі ў Беларусі*”. Зрэшты, наяўнасць у нашай мове добра асвоеных паланізмаў толькі падкрэслівае меркаванне акад. Шахматава, што беларуская мова мае выразныя рысы як усходне-, так і заходнеславянскія. Названыя лексемны, праўда, не падаюцца беларускімі тлумачальнымі

слоўнікамі, але фіксуюцца ў “Слоўніку новых слоў беларускай мовы” В.Уласевіч і Н. Даўгулевіч (2009, с. 39).

Побач са словам *дагавор* дастаткова актыўна ўжываецца ў грамадска-палітычнай сферы ўласнабеларуская лексема *дамова*: *Дамова калектыўнага ігнаравання* (“Наша ніва”, 25.08.10.); *Дамову падпісалі ўсе зацікаўленыя бакі* (“Новы час”, 3.12.10.); *Скептыкі заўважылі, што гэта дамова – толькі дамова пра намеры* (“Новы час”, 28.01.11.). Тут варта нагадаць, што назоўнік *дамова* не фіксуе ні ТСБМ, ні ТСБЛМ. Няма яго і ў “Слоўніку новых слоў...”. Відавочна, аўтарамі названага слоўніка апелятыў не ўспрымаецца як неалагізм. Разам з тым адзначым, што лексема падаецца ў “Расейска-беларускім вайсковым слоўніку” С. Судніка і С. Чыслава (1997), дзе чытаем: “договор – дамова; договор о ненападении – дамова пра ненапад; мирный договор – мірная дамова” (с. 54). Відавочна, што гэта нульсуфіксальнае ўтварэнне ад дзеяслова *дамовіцца* (па аналогіі з назоўнікамі *вымова, прамова, адмова, умова* і г.д.). Праф. Сцяцко заўважае, што “гэта натуральны працэс, калі актывізуецца ўласныя моўныя рэсурсы замест ранейшага бяздумнага пазычання, асабліва ў грамадска-палітычнай тэрміналогіі”.

Назоўнікі *сябар (сябра), сяброўства* ў беларускай мове мнагазначныя. Нас цікавіць менавіта грамадска-палітычны кантэкст, дзе рэалізуецца значэнне “асоба, што ўваходзіць у склад якой-небудзь групы, аб’яднання, арганізацыі, таварыства” і “ўдзел у арганізацыі, таварыстве, саюзе”. Названыя словаформы з такой семантыкай цяпер рэгулярна ўжываюцца ў друку: *Расія павінна быць зацікаўленай ў сяброўстве Украіны і Беларусі ў ЕС* (“Наша ніва”, 6.10.10.); *Паміж сабой сябры ініцыятыўных груп не сварацца* (“Наша ніва”, 13.10.10.); *30 кастрычніка ў Магілёве сябры клуба каталіцкай інтэлігенцыі парадкавалі мясцовыя Польшкія могількі... На ўрачыстасцях прысутнічалі сябры беларускіх і польскіх грамадскіх арганізацый...* (“Наша слова”, 3.11.10.); *Віталь Тарас – сябра Беларускай асацыяцыі журналістаў і Саюза беларускіх пісьменнікаў* (“Новы час”, 28.01.11.). Згаданае значэнне не кадыфікуецца пакуль нашымі тлумачальнымі слоўнікамі. Але, напрыклад, у акадэмічным “Русско-белорусском словаре” (1993) ужо дапускаецца выкарыстанне слова *сябра*: член “Товарищества белорусского языка” – *сябра* “Таварыства беларускай мовы”(с.730). Што праўда, у друку фіксуецца і іншае слова з падобным значэннем – *чалец*: *Адсоткаў 80 чальцоў нашай ініцыятыўнай групы ўжо бралі ўдзел у папярэдніх выбарчых кампаніях* (“Віцебскі кур’ер”, 30.09.10.); *Інстытут з’яўляецца чальцом Міжнароднай асацыяцыі вучэбных і навуковых устаноў па падрыхтоўцы кадраў...* (“Наша слова”, 27.10.10.); *Актыўнае далучэнне Беларусі да разнастайных культурных праграм Еўрасаюзу дазволіць ёй скарыстаць з досведу краін-чальцоў, у якіх культура даўно развіваецца ва ўмовах рынку...* (“Наша слова”, 27.10.10.). Гэты назоўнік зафіксаваны яшчэ ў “Расійска-крыўскім (беларускім)

слоўніку” В. Ластоўскага (1924), дзе прыводзіцца ілюстрацыя: “*чалец рады, таварыства, клубу*” (с. 746). Занатаваная лексема і ў “Слоўніку новых слоў...”: “асоба, што ўваходзіць у склад якой-небудзь групы, аб’яднання, арганізацыі, таварыства” (с. 406). Разам з тым, на думку праф. Сцяцко, “найбольш прыдатным падаецца слова *супольнік*: яно досыць матываванае і не абцяжаранае іншымі значэннямі”.

Вядомы расійскі лінгвіст Ю. Каравулаў мяркуе, што адной з формаў бытавання прэцэдэнтных тэкстаў у мове з’яўляецца загаловак-назва. Гэта сапраўды так, бо першае, на што звяртае ўвагу чытач, – менавіта загаловак. Таму вельмі важна назваць тэкст такім чынам, каб ён адразу прыцягваў увагу рэцыпіента і адначасова скіроўваў яго тэматычна. Са сказанага вынікае, што роля лексічных сродкаў у назве асаблівае. І калі мы рэгулярна бачым пэўныя лексемы ўжо ў загатоўку, то гэта сведчыць пра фактычнае прызнанне носбітамі мовы таго ці іншага слова як агульнаўжывальнага. Прыгадаем загатоўкі ў “Звяздзе”: *У летнікі – без чэргаў* (2.06.10.); *Пуцёўкі ў летнікі сталіцы сёлета не дэфіцыт* (13.05.10); *У дзіцячых летніках холадна не будзе* (5.06.10). Тут назоўнік *летнік* выкарыстаны замест не вельмі лагічнага ўтварэння *лагер* – са значэннем “месца летняга адпачынку дзяцей, моладзі”. Заўважым, што, акрамя чыста лінгвістычных нюансаў, слова *лагер* выклікае неадназначную трактоўку, асабліва ў людзей старэйшага пакалення, калі захоўваецца асацыяцыя з савецкім перыядам жыцця ці яшчэ горш – з трагічным мінулым, са сталінскім часам. А апелятыў *летнік* пазбаўлены негатыўнай сімволікі і арганічна ўпісваецца ў любы кантэкст, адначасова няўхільна пашыраючы свой сінтагматычны патэнцыял, гэта значыць, спалучаючыся з семантычна рознымі прыметнікамі: *У археалагічным летніку ля вёскі Паставічы раскопкам і займаюцца 34 школьнікі, чатыры выхавальнікі і медсястра... Начаваць я застаўся ў археалагічным летніку і доўга не быў здольны заснуць* (28.06.11).

Не ў апошнюю чаргу дзякуючы сродкам масавай інфармацыі ў мове істотна пашырыўся адметны назоўнік *лецішча* – “дом за горадам”. Прыклады з газеты “Звязда”: *У Севастопалі нам не далі здымаць расійскую ваенную базу і лецішча Януковіча* (14.05.11); *Што не дае жыць спакойна на лецішчы?* (Загаловак)... *На гаспадароў гэтага лецішча пад Заслаўем ніколі ніякіх нараканняў не было... Маладая пара... і чуць не хацела пра розныя гуркі-памідоры на сваім лецішчы* (16.07.11); *Пасля лецішчаў – камп’ютарны сезон* (8.09.11). Лексема матывуецца словамі *лета* і *летаваць* – “жыць дзе-небудзь летам, заставацца дзе-небудзь на лета” (ТСБМ. Т. 3, с. 38). Менавіта ад *летаваць* і ўтварыўся апелятыў суфіксальным спосабам. Падобныя назоўнікі, – піша праф. Сцяцко, – “абазначаюць месца (збудаваў, памяшканне), дзе адбываецца адпаведнае дзеянне. Узнікненне адмысловага слова *лецішча* было выклікана

імкненнем унікнуць аманіміі і засведчыць адметнасць часу і магчымасцяў нацыянальнай мовы”.

Надзвычай дакладна характарызуюць сутнасць з’явы назоўнікі *сужэнец (сужэнцы)*. Да нядаўняга часу ў множным ліку традыцыйна ўжывалася спалучэнне “*муж і жонка*” як эквівалент рускага *супруги*. Адметны беларускі назоўнік рэгулярна выкарыстоўваецца і ў друку. Зноў звернемся да газеты “Звязда”: *Вучоныя высветлілі, што сужэнцы часта сварацца таму, што па-рознаму разумеюць само слова “каханне”* (Падзагаловак, 3.11.10); *21 студзеня ў Ісландыі з’яўляецца Днём сужэнца* (21.01.11); *Дзесьці ў 70–80-я гады мы былі даволі моцнай сужэнскай парай* (5.03.11). Як бачна, на аснове апелятыва ўтвораны і адносны прыметнік з выразным нацыянальным адценнем і празрыстай семантыкай.

Неабходна адзначыць і прадуктыўнае выкарыстанне ў апошнія гадоў дваццаць і іншага асабовага назоўніка – *мінак*. Дарэчы, гэтае слова на старонках айчынных СМІ фіксуецца цяпер часцей, чым лексема *праходжы*. І калі ўжо гаварыць пра згаданую кальку, то павінна было б быць тады *праходжы*, як і, напрыклад, *прыезджы*. Таму прызнанне ўнармаванага статусу слова *мінак* дэ-факта ўжо адбылося. Так, на старонках “Звязды” чытаем: *Відовішча заўжды вабіць турыстаў і цікаўных мінакоў* (13.10.10); *На шчасце, на той час на тратуары не было мінакоў* (26.11.10); *У Мінскае раённае падраздзяленне МНС ад мінака паступіла паведамленне...* (15.02.11); *Мінакі ў большасці сваёй добра рэагавалі на відовішча* (10.06.11). Варта сказаць, што згаданы назоўнік не фіксуецца ў “Слоўніку новых слоў беларускай мовы” В. Уласевіч і Н. Даўгулевіч (2009), бо лексема сапраўды не ўспрымаецца ўжо як неалагізм.

На сённяшні дзень на старонках перыядычнага друку “агульнасавецкі стандарт” *вадзіцель* імкліва выцясняецца адметным беларускім назоўнікам *кіроўца*. Выдатны знаўца культуры роднай мовы А. Каўрус слухна сцвярджае, што “назоўнік *кіроўца* заняў сваё месца ў словаўтваральным гняздзе,.. далучаецца да шэрагу назоўнікаў, якія ўтвораны з дапамогай фарманта *-ца*: *прамоўца, суразмоўца, выступоўца* і пад. Нават калі гэта запазычанне, яно не мае відавочных рысаў польскай мовы”. “Звязда” піша: *За рулём ... знаходзіўся 40-гадовы мужчына, які не меў пасведчання кіроўцы. Калі дзверы адчыніліся і 36-гадовая пасажырка выпала з кабіны, кіроўца спужаўся і ўцёк* (25.01.11); *Кіроўца “Жыгулёў” заснуў у салоне свайго аўта* (Загаловак, 29.01.11); *У Глыбоцкім раёне з’явіўся “гора-кіроўца”... Нядаўна зноў асудзілі гэтага гора-кіроўцу, які раней ужо тры разы адказваў перад законам за кіраванне аўтамабілем у нецвярозым стане* (30.06.11); *Прафсаюзы Францыі заклікалі больш за 600 тысяч кіроўцаў-прафесіяналаў прыняць удзел у распачатым у ноч на панядзелак агульнанацыянальным страйку* (28.06.11); *У Мінску ў ноч з 8 на 9 сакавіка пасля ДТЗ жанчына-кіроўца ўцякла з месца здарэння...* (10.03.12). Як бачна, назоўнік у кантэксце не толькі выразна адлюстроўвае

якраз беларускую матывацыйную базу (*кіраваць* транспартным сродкам, а не *вадзіць*), але і ўжываецца з прыдаткам, пашыраючы тым самым лексічныя рэсурсы мовы.

Прыгадаем зафіксаваныя на старонках “Звязды” і іншыя асабовыя найменні, утвораныя пры дапамозе суфікса **-ац**: *У Польшчы вядоўцаў у тэлестудыю праектуюць як галаграму!* (Загаловак, 26.10.10); *Сярод апытаных – спартоўцы, спевакі-спявачкі, паэты, кіраўнікі буйных прадпрыемстваў* (14.04.11). Цяпер назіраецца тэндэнцыя да паступовага пашырэння ў мове падобных дэрыватаў, усё часцей ужываюцца словы *бізнэсоўца, мітыngoўца, моўца* і інш. Таксама варта ўспрымаць як фактычна ўнармаваны назоўнік **гулец** – “удзельнік якой-небудзь гульні (спартыўнай, картачнай і пад.)”. Можна меркаваць, што памета “размоўнае”, з якой названае слова пададзена ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (1996, с. 160), ужо страціла сваю актуальнасць. Гэта абсалютна натуральнае ўтварэнне: *гуляць* → *гул-ец*, як і *жаць* → *жн-ец*, *касіць* → *кас-ец* і г.д. Нагадаем, што ў беларускай мове дзеяслоў *іграць*, ад якога ўтвораны пакуль яшчэ ўжывальны назоўнік *ігрок*, выкарыстоўваецца з назвамі музычных інструментаў, у словазлучэннях *іграць ролю, іграць у спектаклі* ды ў метафарычных спалучэннях кшталту *іграць на нервах*. У астатніх жа выпадках неабходна ўводзіць у кантэкст словы *гуляць* і, адпаведна, **гулец**, як гэта і практыкуецца нацыянальным друкам: *Матч вачыма гульцоў* (“Звязда”, 6.11.10); *Гульцы атрымаюць прэміяльныя, але невялікія* (“Звязда”, 25.01.11); *Што тычыцца нацыянальнай зборнай, справа нават не ў гульцах, а ў разуменні футбола* (“Звязда”, 8.09.11).

Сярод іншых адметных беларускіх слоў, якія рэгулярна адзначаюцца на старонках газеты, прыгадаем лексемы *адсотак, дамова, перамовы, закладнік, заплечнік, землятрус, зніжка, жарсць, кавярня, марозіва, намёт, нападнік, напой, падгузкі, памежнік, прадавачка, радзільня, размытнёўка, сеціва, хмарачос, шпацыр* і г.д. Сюды ж варта ўключыць па-беларуску адметныя дзеясловы кшталту *асацыявацца, апераваць, базавацца, каментываць, капіываць, сканаваць, скандаваць, эвакуываць* і іншыя, якія ўтвораны пры дапамозе прадуктыўнага суфікса **-ава (-ява)** і сталі неад’емнай часткай беларускамоўнага дыскурсу.

У апошнія дзесяцігоддзе ў нашай мове сапраўды істотна пашырылася колькасць дзеясловаў з суфіксам **-ава- (-ява-)**. Яны паступова выцясняюць словы з фармантам **-ірава- (-ырава-)** або ўжываюцца паралельна. У новай рэдакцыі “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” таксама падкрэсліваецца, што “пераважная большасць запазычаных дзеясловаў ужываецца з суфіксам **-ава- (-ява-)**”. Недаўгавечнасць функцыянавання суфікса **-ірава- (-ырава-)** нават у рускай мове, выцясненне гэтай марфемы суфіксам **-ова-** прадказвалі ў свой час вядомыя расійскія лінгвісты С. Абнорскі, Л. Берг, П. Кузняцоў. І ўсё больш

пытанняў узнікае адносна мэтазгоднасці ўжывання ў сучаснай беларускай мове падобных словаформаў.

Суфікс *-ава-* (*-ява-*) мае даўняе паходжанне і, паводле вядомага лінгвіста XX стагоддзя француза Антуана Мэе, яго карані трэба шукаць “у індаеўрапейскіх мовах”. Згаданы фармант шырока ўжываецца ва ўсіх сучасных славянскіх мовах, гэта значыць, з’яўляецца прадуктыўным. У беларускай мове пры яго дапамозе ўтвараюцца дзеясловы ад назоўнікаў (*апека – апекаваць, баланс – баланшаваць, друк – друкаваць, група – групуваць, нумар – нумароваць* і г.д.) і прыметнікаў (*люты – лютаваць, марны – марнаваць, пусты – пуставаць, сумны – сумаваць*) і г.д. Вядомы наш даследчык Мікалай Васілеўскі ў выдадзенай у 1985 годзе манаграфіі “Дзеяслоўнае словаўтварэнне” адзначаў, што ў беларускай мове налічваецца “каля 600 дзеяслоўных лексем з суфіксам *-ава-* (*-ява-*); з іх каля 280 адзінак з іншамоўнай асновай, якія ў рускай мове ўжываюцца з суфіксам *-ирова-*“. Колькасць апошніх сёння значна паменшылася, бо яны замяніліся формамі на *-ава-* (*-ява-*), але слоўнікі разам з тым папоўніліся новымі лексэмамі на *-ірава-*, якіх у 80-я гады мінулага стагоддзя не было ці якія ўжываліся рэдка.

Упершыню дзеясловы на *-ірава* зафіксаваў “Русско-белорусский словарь” пад рэдакцыяй Андрэя Александровіча, выдадзены ў 1937 годзе. Тут ёсць 132 беспрыставачныя дзеясловы на *-ірава* і толькі 70 на *-ава*. Але ж мы цудоўна ведаем, які гэта быў час. Дарэчы, Пятро Глебка ў рэцэнзіі на слоўнік слухна пісаў, што многія словы з расейскай часткі засталіся не перакладзенымі, а толькі напісанымі беларускімі літарамі. Можна сказаць, што выкарыстанне дзеясловаў з суфіксамі *-ава-* ці *-ірава-* залежыць не ад аб’ектыўных моўных фактараў, а найперш ад пазамоўных чыннікаў, часта – ад палітычнай кан’юнктуры. У савецкі час, калі імкнуліся рэалізаваць ідэю на “зліццё нацый, іх культуры і мовы”, формы з суфіксам *-ірава-* свядома выцяснялі адмыслова беларускія з фармантам *-ава-*. Але ж слоўнікі складаюць лінгвісты-адмыслоўцы, для якіх аб’ектыўны моўны факт павінен быць найгалоўнейшым. І ў тых выпадках, дзе складальнік ці рэдактар слоўніка добра адчувалі жывое народнае слова, былі прыхільнікамі нацыянальнай культуры і мовы, імкнуліся захаваць яе адметнасць такія штучныя для беларускай мовы формы з *-ірава* фіксуюцца значна радзей. Да прыкладу, у першым томе “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы”, выдадзенага ў 1977 годзе пад рэдакцыяй нашага вядомага пісьменніка і мовазнаўца Міколы Лобана, бачым значнае абмежаванне дзеясловаў з суфіксам *-ірава-*. На іх месцы падаюцца формы на *-ава-*: **акываваць** (а не *актывіраваць*), **бальзамаваць** (а не *бальзаміраваць*), **візаваць** (а не *візіраваць*) і многія іншыя. Вядомы наш навуковец лічыў элемент *-ір* абсалютна выпадковым і непатрэбным ў беларускай мове, бо ў слове ён не мае ніякага значэння.

Адным з асноўных крытэрыяў мэтазгоднасці ўжывання таго ці іншага фарманта з'яўляецца яго частотнасць на старонках перыядычных выданняў. Бо сродкі масавай інфармацыі надзвычай хутка рэагуюць на ўсе змяненні, што адбываюцца ў мове ў пэўны перыяд, адлюстроўваюць яе аб'ектыўны стан. Мова СМІ сёння адыгрывае найважнейшую ролю ў працэсе замацавання тых ці іншых лінгвістычных фактаў. І мы можам канстатаваць імклівае пашырэнне сферы і частотнасці выкарыстання суфікса **-ава-** (**-ява-**) у друку. Дынаміка словаўжывання ўказвае сёння на высокую прадуктыўнасць гэтага фарманта ў публіцыстычным дыскурсе. Возьмем мікраконтэксты з розных медыяў. Газета “Звязда” піша: *Міністр, які таксама трапіў у “чорны спіс”, не стаў каментавать факт свайго ўключэння ў яго* (3.02.11); *Жылфонд перастане субсідавання дзяржавай...* (28.04.12); *Цяпер адрэпетаваць ЦТ можна і на камп'ютары!* (29.01.13); *Спачатку ягады сартуюць, мыюць, засыпаюць цукрам...* (18.06.13). Актыўна выкарыстоўваюцца дзеясловы на **-ава-** (**-ява-**) у розных граматычных формах і на старонках “Нашай нівы”: *Першая такая гарадская электрычка пачне курсавать...* у другой палове 2011 года (30.03.11); *Падпольная арганізацыя... базавалася ў Наваградку і дзейнічала ў 1946–1947 г.г.* (31.08.11); *Калі ў Еўропе аперуюць лічбамі 1-3% гадавых, то ў нас – нашмат большымі* (14.09.11). Для аб'ектыўнасці карціны – пару кантэкстаў з асабовымі формамі іншамовных дзеясловаў без элемента **-ір-** з іншых выданняў: *Забароненыя сходкі маскуюцца пад святочныя гуляння* (“Новы час”, 28.01.11); *Судзейства ў апошні час прагрэсуе* (“Народная воля”, 1–3.03.11); *Пракаментуем і некаторыя канкрэтныя правілы згаданага алгарытму* (“Наша слова”, 23.03.11). Прыкладаў можна прыводзіць яшчэ шмат. Адзначым, што зараз усё часцей ужываюцца ў мове дзеясловы **капіяваць, масажавать прадусаваць, рэпетаваць, сканаваць, скандаваць** і інш. А словаформы кшталту **тэставаць** або **каментавать** паступова выцясняюць адпаведныя калькі з рускай мовы з суфіксам **-ірава-**.

Пры дапамозе суфікса **-ава-** (**-ява-**) могуць утварацца дзеясловы, якія паказваюць на прафесію або спецыяльнасць таго, хто выконвае дзеянне, а таксама характарызуюць людзей паводле іх паводзін, сацыяльнага становішча, узаемаадносін, занятку: **сталяраваць, майстраваць, патруляваць, пілатаваць, эквілібраваць, паразітаваць, сімуляваць, варагаваць, гасцяваць** і інш. Дарэчы, прыгадаем у гэтым шэрагу і наватворы з мастацкай літаратуры: **зухавать** – ‘праяўляць спрыт, ліхасць’ (Янка Брыль), **праракаваць** – прадказваць штосьці, выступаць прарокам (Кузьма Чорны), **шпікаваць** – сачыць за кім-небудзь, віжаваць (Іван Навуменка) і інш.

Але некаторыя лінгвісты не вітаюць выкарыстанне ў нашай мове падобных формаў, матывуючы гэта цяжкасцю размежавання лексічнага значэння слова ў пэўных выпадках. Напрыклад, **газавать** – “*павялічваць*

хуткасьць машыны” і “насычаць вадкасць газам” або **фармаваць** – “надаваць чаму-небудзь якую-небудзь форму пры апрацоўцы” і “штосьці выпрацоўваць, ствараць, арганізоўваць”. Проста ў падобных сітуацыях мы маем справу са звычайнай аманіміяй. Ніхто ж не ставіць пад сумнеў выкарыстанне ў нашай мове, напрыклад, назоўніка **каса** толькі таму, што ён мае не менш за чатыры значэнні. Або назоўніка **летнік**, які, паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, мае тры значэнні. Таму і аналізаваныя намі сёння дзеяслоўныя формы на *-ава-* (*-ява-*) таксама варта ўспрымаць у пэўных выпадках як амонімы. І не прытрымлівацца штучных, неўласцівых нашай мове дэрыватаў. Бо напісанне іншамоўных дзеясловаў праз *-ава-* (*-ява-*) не змяняе лексічнага значэння гэтых асноў. Можна сцвярджаць, што запазычаныя дзеясловы ў сучаснай беларускай мове ўсё часцей афармляюцца з дапамогай суфікса *-ава-* (*-ява-*). Гэта пацвярджаюць і тэрміналагічныя слоўнікі, даведнікі, створаныя ў 1991–1994 гадах у суверэннай Рэспубліцы Беларусь, і дыскурс сродкаў масавай інфармацыі, і вусная маўленчая практыка. Выкарыстанне адмысловых беларускіх словаўтваральных сродкаў робіць нашу мову яшчэ больш мілагучнай, спрыяе захаванню нацыянальных моўных традыцый, павышае культуру маўлення.

Намі разгледжаны толькі асобныя лексічныя адзінкі, што валодаюць выразнай нацыянальнай адметнасцю і трывала замацаваліся і ў вусным маўленні, і ў пісьмовым, у прыватнасці на старонках газет. А любая адметнасць – гэта ўжо само па сабе ёсць патэнцыйная перавага, а ў больш шырокім сэнсе – выхаванне нацыянальнай самасвядомасці. Можна сцвярджаць, што ў айчынных сродках масавай інфармацыі досыць выразна выяўляюцца пурыстычныя памкненні, у значнай ступені папулярызуюцца этнамаркіраваныя словы. Гэта спрыяе і своеасабліваму моўнаэстэтычнаму выхаванню носьбітаў беларускай мовы, спрыяе павышэнню культуры мовы.

Заданне 1. *Перакласці на беларускую мову наступны тэкст. Растлумачыць мэтазгоднасць выбару таго ці іншага беларускага эквівалента да падкрэсленых слоў:*

Беларусь расположена в Восточной Европе, граничит (начиная с северо-востока, по часовой стрелке) с Россией, Украиной, Польшей, Литвой и Латвией. Территория в основном равнинная с редкими возвышенностями, расположенными преимущественно в центральной части. Беларусь является крупнейшим по территории европейским государством (из целиком расположенных в Европе), не имеющим выхода к морю.

Климат Беларуси умеренно-континентальный, переходный от морского к континентальному, формирующийся под влиянием воздушных масс Атлантики. В зимний период нередки оттепели.

Средняя летняя температура колеблется от +17° С на севере (июль), до +18 – 19° С на юге. Осадки выпадают равномерно, с возрастанием с юга на север – от 500 мм на юге, до 800 мм на северо-западе. Максимальное количество осадков обычно выпадает в осенне-зимний период. В лесных районах толщина снежного покрова может составлять 1 – 1,2 м.

Главными реками республики являются Днепр и его притоки – Припять, Сож и Березина, а также Западная Двина, Неман и Западный Буг. Эти реки объединены рядом каналов, в том числе устаревшими Днепро-Бугским, Днепро-Неманским, Березинским и др. В Беларуси находятся более 10 000 озёр, крупнейшие из которых – Нарочь (площадью 80 кв. км) и Освейское (53 кв. км). Полесье (юг Беларуси) представляет собой крупнейший в Европе район болот и заболоченных земель: одни только Припятские болота занимают площадь ок. 39 тыс. кв. км.

Заданне 2. Перакласці словазлучэнні на беларускую мову.

По случаю встречи; то и дело происходят пожары; специалист в области медицины; два раза в неделю; ухаживать за больными; первым делом необходимо отремонтировать заборы; путешествие на плоту; совещание началось в 15 часов; на основании приказа; должностное лицо; ограничиться, по крайней мере, замечанием; работать только для вида; выставка похожа на прошлогоднюю; составить смету расходов; подготовить отчет о командировке; на почве неприязни; именной показатель; иметь целью улучшение показателей качества; пункт 5 настоящего приказа; только этот пункт предыдущего закона настоящий; в настоящее время; общаться по телефону.

Заданне 3. Выправіць сказы з таўталагіяй, замяніць неапраўдана ўжытыя рускія словы на беларускія адпаведнікі.

1. Мы былі вельмі ўражаны, калі даведаліся, што штогод у свеце ад розных хвароб памірае больш 8 мільёнаў малышоў. 2. Кіраўнік адзначыў, што галоўнае патрабаванне, якое прад'яўляецца да галоўнага рухавіка таргоўлі — рэкламы, — яе панятлівасць. 3. Даводзіцца і хірургам нашай бальніцы ў нечым сабе адказваць, шукаць дадатковую працу, бо грошай, якія дзяржава плаціць ім за штодзённую, нялёгкую і адказную працу хірурга, не хапае нават на самае неабходнае. 4. Для вострых кішэчных інфекцый характэрна цыклічнасць: звычайна яны актывізуюцца праз кожныя два гады на трэці год. 5. У межах гэтай праграмы ўрад таксама плануе адкрыць спецыяльны сайт у Інтэрнэце, каб адкрыць яго карыстальнікам доступ да розных урадавых службаў. 6. Але

Алесь адмаўляецца размаўляць пра праблему, бо лічыць сябе звязаным з гэтай самай праблемай напраму. 7. Трэба прызнаць, што робіцца недастаткова намаганняў, каб змагацца з абаротам наркатыкаў і нелегальнай іміграцыяй.

§ 6. Чысціня маўлення

Праблема захавання чысціні маўлення стала асабліва актуальнай у апошнія дзесяцігоддзе. Маўленне чыстае, калі ў ім няма беспадстаўна ўжытых дыялектызмаў, жарганізмаў, прастамоўяў, слэнгавых элементаў, слоў-паразітаў, індывідуальна-аўтарскіх наватвораў.

Між тым сёння ў беларускамоўных сродках масавай інфармацыі назіраецца актыўнае ўжыванне некадыфікаванай лексікі. Гэта можна лічыць своеасаблівай прыметай нашага часу, калі многія ранейшыя абмежаванні і табу проста знятыя. Падобныя працэсы тлумачацца ці не ў першую чаргу законамі рынкавай кан'юнктуры, імкненнем прывабіць шырокае кола спажыўцоў друкаванай прадукцыі, наблізіўшы мову выданняў да мовы шараговага чытача. Тут неабходна адзначыць і заўважнае зніжэнне інтэлектуальна-духоўнага ўзроўню пэўнай часткі грамадства, для каго лібералізацыя лексічных нормаў выглядае з'явай патрэбнай і апраўданай.

Цяпер жарганізмы і прастамоўі з'яўляюцца штодзённым маўленчым матэрыялам і ў школьнікаў, і ў студэнтаў, і ў людзей на высокіх дзяржаўных пасадах. І менавіта сродкі масавай інфармацыі ў значнай ступені садзейнічаюць падобнай жарганізацыі нашай мовы. Мяркуем, такую пэўнага кшталту дэтабуізацыю некадыфікаванай лексікі ў беларускіх СМІ можна патлумачыць і агульнай тэндэнцыяй у маўленні, каторая характэрна найперш для сучаснай рускамоўнай камунікацыі. Бо Беларусь сёння знаходзіцца ў значнай ступені пад уплывам рускамоўных медыйных традыцый.

У сучасных умовах журналіст выступае рэпрэзэнтантам, з аднаго боку, калектыўнай, грамадскай, агульнапрынятай моўнай традыцыі, а з іншага – як індывідуальны моўнік, з уласцівымі менавіта яму слоўнымі прыярытэтамі, светапогляднымі і маральнымі ўстаноўкамі. Гэта ўсё ў значнай ступені ўплывае на фарміраванне стылістычнай адметнасці публіцыстычнага тэксту ў адпаведным выданні, істотна карэктуюе падыходы да паняццяў “літаратурная норма”, “кадыфікацыя”, “чысціня маўлення”. Журналісты ствараюць пры тым розныя паводле сваёй камунікацыйна-прагматычнай устаноўкі тэксты, разлічаныя як на інтэлектуальнага адрасата, так і на масавага чытача, каторы не заўсёды мае ўяўленне пра літаратурныя нормы, а лексіка абмежаванага ўжытку ў яго заўжды на слыху. Можна сказаць, што сёння газетны тэкст – своеасаблівы сінтэз унармаванай кніжнай мовы і народна-моўнай стыхіі, якая

аб'ядноўвае рознага кшталту прастамоўі, жарганізмы, слэнгавыя элементы. Свядомае ігнараванне нормаў, у прыватнасці, лексічных у газетным радку стварае адпаведную танальнасць, надае сказанаму адценне іроніі, гумару, сарказму. Тэкст або яго нейкі фрагмент набывае ацэнчанасць, экспрэсіўнасць, садзейнічае стварэнню большай рэалістычнасці апісанага, дасягненню большага эмацыйнага эфекту, што ў канчатковым выніку і ёсць адной з задач сучаснага публіцыстычнага дыскурсу.

Разгледзім ужыванне некадыфікаваных лексем на канкрэтных прыкладах з беларускіх СМІ: *Нацыянальная каманда “аблажлася” на алімпійскай кваліфікацыі* (“Наша ніва” 27.02.13); *Фіны так абарзелі, што ходзяць з кашалькамі ў задніх кішэнях джынсаў* (“Віцебскі кур’ер”, 30.09.10); *А Еўропа працягвае “бамбіць” афіцыйны Мінск заявамі і прапановамі* (“Новы час”, 28.01.11); *Аферыст “касіў” пад следчага* (“Звязда”, 28.10.10); *Ведаю нашых хлопцаў, якіх “кінулі”. Бралі іх на работу, а праз два месяцы звольнілі і грошай не заплацілі* (“Народная воля”, 2.11.12); *Знойдзем нешта цікавае, заадно архітэктурную пафатаграфуем, у кавярнях патусім* (“Звязда”, 11.05.11); *Людзі побач стаяць, нешта абмяркоўваюць – “тусуюцца”* (“Чырвоная змена”, 10.10.13); *Натуральна, што вязняў спрабавалі прэсаваць* (“Наша ніва”, 1.06.11). Як бачна, жарганізмы і прастамоўі выкарыстоўваюцца рознымі выданнямі, у рознатэматычных публікацыях. Не выпадае гаварыць пра нейкія адзінкавыя прыклады, прыватны стыль асобных аўтараў. Па сутнасці мы маем справу з сістэматычным ужываннем эмацыйна афарбаванай лексікі. А сярод неназваных дастаткова частотных некадыфікаваных дзеясловаў можна адзначыць яшчэ лексемы *адрывацца, ламануцца, засвяціцца, завісаць, прамышляць, таксаваць* ды іншыя.

Прывядзём некалькі прыкладаў выкарыстання некадыфікаваных назоўнікаў у публіцыстычным тэксце: *Многія ўспрымаюць настаўніка як няўдачніка, які не “ўмее зашыбаць бабло”* (“Наша ніва”, 13.03.13); *Кошт пытання – ад некалькіх соцень баксаў...* (“Чырвоная змена”, 26.09.13); *Многіх прыхільнікаў “барматухі” прадаўцы ведаюць не толькі ў твар, але і па імёнах* (“Звязда”, 10.08.11); *Балабанаву ўдавалася здымаць шматслойныя фільмы, якія прымаліся на ўра як інтэлектуаламі, так і гопнікамі* (“Наша ніва”, 22.05.13); *Яны працуюць для таго, каб спектакль атрымаўся... Гэта прыносіць сапраўдны кайф* (“Віцебскі праспект”, 11.11.10); *Фільм – халоднае і нуднае мачылава з няўцямнаю рэжысурай* (“Наша ніва”, 31.08.11); *“Мы зарабляем мільёны на пантах моладзі”... Фраза прыпісваецца Стыву Джобсу, былому кіраўніку кампаніі Apple Inc.* (“Наша слова”, 27.03.13). Прыгадаем яшчэ часта ўжываныя назоўнікі *бамбіла, барыга, блатняк, падзельнік, панты, тачка, фігня, фуфло* і іншыя.

Як бачым, названыя лексемы абазначаюць самыя розныя паняцці, у тым ліку адлюстроўваюць і характарыстычнае найменне асобы. У многіх

выпадках у тэксце такія лексемы ўжываюцца без двукосся, што сведчыць пра адсутнасць ужо ў іх адцення навізны, метафарызацыі. Прынамсі, з пункту гледжання аўтараў. Вядомы расійскі лінгвіст М. Панова слухна заўважае, што такія словы “нясуць у сабе “зарад” псіхалогіі і светапогляду крымінальнага свету, таму іх масавае выкарыстанне ў мове далёка не бяскрыўднае. Цалкам лагічна, – працягвае даследчык, – выглядае такое развіццё: ад ненарматыўнай лексікі – да ненарматыўных дзеянняў”. Дадамо таксама, што падобнай з’явы – масавага выкарыстання ў друку некадыфікаванай лексікі – у беларускіх медыях не назіралася яшчэ гадоў пятнаццаць назад. За апошні ж час сітуацыя змянілася кардынальна. І гэта не ідзе на карысць нашай мове. Хоць усё часцей можна пачуць меркаванні філолагаў, што наяўнасць у газетным радку жаргонных і прастамоўных элементаў не варта ўспрымаць як “псаванне” мовы. Маўляў, гэта, хутчэй, норма друкаванага слова. Але ж публічнае слова як у друкаваных, так і ў электронных медыях адыгрывае сёння надзвычай важную ролю ў фарміраванні моўнага густу грамадства. І пашырэнне частотнасці згаданай групы лексікі ў сучасным дыскурсе ніяк нельга разглядаць як бяскрыўдную з’яву. Гэта разбурае гарманічны складнік лексічнага ладу беларускай мовы, істотна зніжае культуру маўлення і ў рэшце рэшт прыводзіць да нівелявання базісных маральных каштоўнасцяў.

Заданне. Выправіць сказы з прыкладамі маўлення, характэрнага для сучасных інтэрнэт-карыстальнікаў. Адзначыць прастамоўі і слэнгавыя элементы. Прапанаваць нарматыўныя варыянты кантэкстаў.

1. Цэлых шэсць гадзін сёння вісеў у інэце. 2. Гэта пруха не можа быць бясконцай, адчуваю, што хутка кайф абламаецца. 3. Штосьці я нічога не атрымаў, але яшчэ раз трэба праверыць мыла. 4. Відаць, у цябе ўсё ж ляснуўся венік. 5. Гэты сайт не дае магчымасці скачваць інфармацыю, пашукай, дзе яшчэ можна зліць. 6. Дайце мне на хвілінку вашу мабілу: мая здохла. 7. Я вось не магу зразумець: ты ламер ці чайнік. 8. Глядзі, ён набыў новае жалеза і цяпер тусавацца з намі не будзе. 9. Трэба дадаць мазгоў, а то мой комп доўга вісіць. 10. Ты ўчора засвяціўся ў Лёніка на хаце, а цяпер выкабеньваешся?

§ 7. Тыповыя арфаграфічныя памылкі ў сучасным перыядычным друку

Тут прапануюцца выяўленыя ў сродках масавай інфармацыі апошніх двух гадоў найбольш паказальныя арфаграфічныя памылкі са сціслымі каментарамі:

Вялікае Княства Літоўскае (усе словы трэба пісаць з вялікай літары, бо гэта назва дзяржавы); *Паўднёва-Афрыканская Рэспубліка* (назва дзяржавы), але: *паўднёваафрыканскі клімат* (клімат у Паўднёвай Афрыцы); *Рымская Імперыя*, *Новая Зеландыя* (усе знамянальныя словы ў афіцыйных назвах дзяржаў пішуцца з вялікай літары); *Вялікая Кітайская сцяна*.; *Міністэрства сельскай гаспадаркі*, *Міністэрства эканомікі* (назвы міністэрстваў пішуцца з вялікай літары);

Канскі фестываль (назва фестывалю);

Прасвятая Тройца, *Царыца Нябесная*, *Месія* (найменні найвышэйшых бостваў, святых, а таксама ўсе спалучэнні, якія змяшчаюць гэтыя назвы, пішуцца з вялікай літары);

права перамога (прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, у складзе ўстойлівых выразаў пішуцца з малой літары: *ахілесава пята*, *сізіфава праца*);

натаўскі салдат (вытворныя ад абрэвіятур прыметнікі пішуцца малымі літарамі).

кардонны (а не *картонны*, як у рускай мове);

«Таёта» (а не *«Тайота»* – як і *Нью-Ёрк*, а не *Нью-Йорк*);

інтэрнал (інтэрнацыянальная *па*ліцыя, а не *інтэрпол*);

аўтсайдар (паводле новай рэдакцыі правілаў беларускай арфаграфіі, як і *лідар*, *камп'ютар*, *бартар*). Але: горад *Манчэстэр*, кампазітар *Гендэль*, планета *Юпітэр*;

пельмені (не *пяльмені*, бо слова неславянскага паходжання, таму *е* не пераходзіць у *я*, як і ў словах *балерына*, *метро*, *секунда*);

дэзерцір – не *дэзертыр* (перад суфіксамі *-ін-*, *-ір-*, *-ёр-*, *-еец-* у запазычаных словах пішацца *дз*, *ц*: *камандзір*, *гвардзеец*, *бернардзінец*, *каранцін*);

білборд (не *бігборд*. З англійскай мовы: *to bill* – рэкламаваць, *billboard* – рэкламная дошка);

раўнд (не *раунд*: пішам *ў*, бо слова аднаскладовае і гук *у* не ўтварае самастойнага складу);

банер (не *банэр* ці *банар*), *пентхаус* (не *пентхауз*), *менеджмент* (а не *мэнэджмент*), *менеджар* (а не *мэнаджэр*), *інтэрпрэтацыя* (а не *інтэрпрытацыя*), *чабурэчная* (а не *чэбурэчная*), *эсэ* (а не *эсе*).

наватвор (не *новатвор*), *спарткомплекс* (не *спорткомплекс*), *абараназдольнасць* (не *абароназдольнасць*): націск падае на першы склад другой часткі, таму пішацца ў першай частцы *а*. *Кроуазмяшэнне* (націск на другім складзе другой часткі, таму ў першай частцы пішам *о*. Як і *воданарорны*, *чорнарабочы*).

Заданне. Раскрыць дужкі, запісаць словы правільна:

Рэзюм(э,е), тун(е,э)ль, маян(э,е)з, шніц(а,э)ль, тэнд(а,э)р, альма-мат(а,э)р, ф(о,а)тастужка, м(о,а)таспорт, м(о,а)вазнаўства, пяцьдз(е,я)сят, зерн(е,я)сховішча, фа(е,йе), лі(т,ц)він, Токі(о,а,ё), кантрас(т)ны, Жан(н)а, Марок(к)а, П(п)апа р(Р)ымскі, І(і)мператар Я(я)поніі, блокбаст(а,э)р, д(Д)алай Л(л)ама, ц(ы,э)р(ы,э)монія, ц(ы,э)нзура, хлопцы-у(ў)краінцы, кабры(а,я)лет.

§ 8. Падрыхтоўка вуснага выказвання

На занятках па культуры мовы студэнты рыхтуюць невялікае (прыблізна пяціхвіліннае) вуснае выказванне адвольнага зместу праявінага характару, якое павінна цалкам адпавядаць усім патрабаванням літаратурнай мовы. Яно ацэньваецца па сістэме “залічана – незалічана”. Для станоўчага выніку дапускаецца наяўнасць не больш як пяці памылак у суме.

Тэкст выказвання мусіць быць лагічна несупярэчлівым, не ўтрымліваць дыялектызмаў, жарганізмаў і да т.п. Акрамя таго, абраная тэма павінна ўяўляць цікавасць для аўдыторыі. Кожнае выказванне аналізуецца студэнтамі на прадмет адпаведнасці літаратурным нормам.

Далей мы прапануем фрагмент аднаго з выказванняў і прыкладны аналіз памылак з іх класіфікацыяй.

Нарач

У гушчары старых бароў, як сляза, упаўшая з неба, блішчача вялікае возера. Вельмі цудоўнае яно было. Расказы пра яго чароўнасць перадаваліся з паселішча ў паселішча і нават у далёкія краіны.

А яшчэ казалі людзі, што ў вёсцы, што прытулілася да аднаго з берагоў таго возера, жыла дзяўчына-сіраціна Найрыта, аднавяскоўцы звалі яе Нарай. Вочы яе блакітныя, колеру азёрнай хвалі, заўсёды весела ўсміхаліся. Залацістыя валасы тугой касой абкручвалі голаву. Голас у яе быў высокі і гучны.

Бывала, сядзіць на берагу пад разлапістым клёнам, дзе збіралася звычайна моладзь, на гусельках грае і спявае. Спачатку голас павольна плывець, а потым узлятае высока і ляціць над пабярэжжам. У гэты час і птушкі змаўкалі, і людзі забываліся аб сваім горы...

У прыведзеным фрагменце легенды дапушчаны наступныя памылкі:

1. У словаформах і спалучэннях “сляза; зь неба; зь берагоў; усміхаліся; збіраліся і інш.” свісцячыя “с” і “з” павінны вымаўляцца максімальна мякка -арфаэпічная памылка.
2. Форма дзеепрыметніка “ўпаўшая” неўласцівая літаратурнай мове. Правільна будзе: *якая (што) упала з неба* – марфалагічная памылка.

3. Спалучэнне “*вельмі цудоўнае*” ненарматыўнае, паколькі прыметнік “*цудоўны*” сам па сабе абазначае высокую ступень якасці. Складаная форма ступені параўнання тут немагчымая – марфалагічная памылка.
4. Словы “*расказы, потым*”, – русізмы, нарматыўным будзе “*апаведы і потым*” – лексічная памылка.
5. У канструкцыі “*што ў вёсцы, што прытулілася...*” двойчы выкарыстана слова “*што*”. Гэта таўталогія. Удругім выпадку трэба было ўжыць займеннік “*якая*” – лагічная памылка.
6. У словаформах “*жыла, голу*” націск павінен быць на апошнім складзе – акцэнталагічная памылка.
7. У словазлучэннях “*высокі і гучны, грае і спявае*” гук “**і**” пасля галоснага вымаўляецца як “**й**” – “*высокі й гучны, грае й спявае*” – арфаэпічная памылка.
8. У словаформах “*сядзіць, плывець*” ужытыя асабовыя канчаткі, характэрныя для паўночна-ўсходняга дыялекта. У літаратурнай мове трэба “*сядзе, плыве*” – марфалагічная памылка.
9. У спалучэнні “*на берагу*” выкарыстаны няправільны канчатак і адсутнічае чаргаванне “**г : з**”. Трэба: *на беразе* - марфалагічная памылка.
10. *Над пабярэжжам* – няправільна ўтвораны назоўнік. Трэба “*над узбярэжжам*” – словаўтваральная памылка.
11. *Аб сваім горы*. Прыназоўнік “**аб**” неўласцівы літаратурнай мове. Трэба “*пра сваё гора*” – сінтаксічная памылка.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Абабурка, М.В. Культура беларускай мовы / М.В. Абабурка. – Мінск, 1994.
2. Абабурка, М.В. Тэарэтычныя асновы беларускай лінгвістычнай тэксталогіі: дапаможнік / М.В. Абабурка. – Магілёў, 2003.
3. Анічэнка, У.В. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / У.В. Анічэнка, У.Д. Еўтухоў, В.А. Ляшчынская. – Мінск, 1992.
4. Арашонкава, Г.У. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы / Г.У. Арашонкава, В.П. Лемцюгова. – Мінск, 1987.
5. Багамолава, А.М. Стылістыка і культура беларускага маўлення / А.М. Багамолава, Г.К. Семянькова. – Мінск, 2012.
6. Бірыла, М.В. Націск у сучаснай беларускай мове / М.В. Бірыла. – Мінск, 1986.
7. Бірыла, М.В. Слоўнік націску ў беларускай мове / М.В. Бірыла. – Мінск, 1992.
8. Генкін, В.М. Культура рэчы: пособие / В.М. Генкін. – Витебск, 2006.
9. Головин, Б.Н. Основы культуры речи / Б.Н. Головин. – 2-е изд. М., 1988.
10. Іўчанкаў, В.І. Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыка публічнага тэксту, дыскурсны аналіз сродкаў масавай інфармацыі: курс лекцый / В.І. Іўчанкаў. – Мінск, 2009.
11. Каўрус, А.А. Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А.А. Каўрус; пад агул. рэд. У.І. Куліковіча. – Мінск, 2011.
12. Каўрус, А.А. Культура слова / А.А. Каўрус. – Мінск, 1983.
13. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы / А.А. Каўрус. – Мінск, 1992.
14. Красней, В.П. Лексіка і фразеалогія беларускай мовы / В.П. Красней. – Мінск, 1982.
15. Культура мовы журналіста / пад рэд. М.Я. Цікоцкага. – Мінск, 1982. – Вып. 1.
16. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. Практыкум / І.Я. Лепешаў. – Мінск, 1989.
17. Лепешаў, І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: Спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна, 2002.
18. Міхневіч, А.Я. Сінтаксічная норма і кантамінацыя словазлучэнняў // Сучасная беларуская мова: Пытанні культуры мовы / А.Я. Міхневіч. – Мінск, 1973.
19. Навасельцава, І.І. Беларуская мова і культура маўлення: практыкум / І.І. Навасельцава. – Мінск, 2005.

20. Падлужны, А.І. Нормы беларускага літарагурнага вымаўлення // Сучасная беларуская мова: пытанні культуры мовы / А.І. Падлужны. – Мінск, 1973.
21. Роўда, І.С. Рознаўзроўневая намінатыўная адпаведнасць беларускай і рускай моў: у сувязі з праблемай лексічных лакун / І.С. Роўда. – Мінск, 1999.
22. Семянькова, Г.К. Функцыянальная стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік / Г.К. Семянькова. – Віцебск, 2005.
23. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэд. М.В. Бірылы. – Мінск, 1987.
24. Слоўнік свабоды – АРСНЕ. – 2000. – № 7.
25. Сцяцко, П.У. Культура мовы / П.У. Сцяцко. – Мінск, 2002.
26. Тамашэвіч, Т.І. Культура і тэхніка маўлення / Т.І. Тамашэвіч. – Гродна, 2003.
27. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка беларускай мовы / М.Я. Цікоцкі. – Мінск, 1995.
28. Юрэвіч, А.К. Стылістыка беларускай мовы / А.К. Юрэвіч. – Мінск, 1983.
29. Янкоўскі, Ф.М. Беларуская мова / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск, 1978.
30. Янкоўскі, Ф.М. Само слова гаворыць / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск, 1986.

Вучэбнае выданне

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕННЯ

Метадычны дапаможнік
для студэнтаў філалагічнага факультэта

Складальнік
БАБІЧ Юрый Міхайлавіч

Тэхнічны рэдактар *Г.У. Разбоева*
Камп'ютарны дызайн *Л.Р. Жыгунова*

Падпісана ў друк . . . 2015. Фармат 60x84^{1/16}. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 2,79. Ул.-выд. арк. 2,76. Тыраж экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/255 от 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.